

Софийски Университет „Свети Климент Охридски“

Александра Светлинова Арабаджиева

СОЦИАЛНА ОНТОЛОГИЯ И СВОБОДА (КРИТИЧЕСКАТА ФИЛОСОФИЯ НА ИСТОРИЯТА НА КОРНЕЛИУС КАСТОРИАДИС)

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация за придобиване на образователна и научна
степен „доктор“ в направление 2.3 Философия (Нова
философия – 19 век)

Научен ръководител:

проф. д-р Хараламби Георгиев Паницидис

София, 2016 г.

Софийски Университет „Свети Климент Охридски“

Александра Светлинова Арабаджиева

**СОЦИАЛНА ОНТОЛОГИЯ И СВОБОДА
(КРИТИЧЕСКАТА ФИЛОСОФИЯ НА ИСТОРИЯТА
НА КОРНЕЛИУС КАСТОРИАДИС)**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация за придобиване на образователна и научна степен „доктор“ в
направление 2.3 Философия (Нова философия – 19 век)

Научен ръководител:

проф. д-р Хараламби Георгиев Паницидис

Рецензенти:

Проф. д. ф. н. Александър Методиев Кънев

Доц. д-р Златко Николаев Стоянов

София, 2016 г.

Основни характеристики на дисертационния труд

Дисертацията „Социална онтология и свобода (Критическата философия на историята на Корнелиус Касториадис)“ не само е първата по рода си научна разработка в страната, посветена изцяло на делото на автора, но и е начената на етап, на който самият той е слабо известен (дори почти неизвестен) на преобладаващата част от българското общество. Както философията на Касториадис в целостта си, така и текста на дисертацията, се вписват в един по-широк тематичен контекст – от една страна този на повлияната от марксизма литература, а от друга страна на добиващия все по-широка популярност въпрос за възможното осъществяване на модела на пряка демокрация в съвременни условия.

В хода на трите години на протичане на изследването популярността на автора в определени научни и социални кръгове неимоверно се увеличи. След публикуването на първия превод на откъс от *Въображаемата институция на обществото* в края на 2012 г., през 2015 г. се появи и сборник изцяло с преведени авторски текстове на К. Касториадис. Публикациите, включени в него, несъмнено хвърлят светлина върху идеите на автора и върху проблемите, на чието решение последният посвещава философските си занимания. Мащабите на мисловното му наследство с тяхната широкопектърност и дълбочина обаче следва да бъдат постигнати от заинтересования читател, като на първо място се вземе предвид неговият *opus magnum* *Въображаемата институция на обществото*, като съществен е също и първият том на превърналото се в последствие в заглавие на поредица от издания *Кръстопътищата на лабиринта*.

Без да пренебрегва останалите (условно казано второстепенни) текстове на автора (където той допълнително онагледява или доизяснява идеите си, съсредоточавайки се върху конкретен аспект от темите, които разглежда), дисертацията поставя акцент върху по-обемните му произведения. Всъщност в тях също са обособени раздели, а текстовете, които ги съставляват често са резултат от предходни самостоятелни публикации, но самото им интегриране в едно по-обширно съчинение е

резултат от особената им организация около една основна обща идея или концепция. Този подход на непрекъснат преход от частното към общото и обратно стои и в основата на начина, по който е организирано съдържанието на дисертационния труд – навлизането в конкретиката на определени проблеми и съсредоточаването върху отделни идеи на Касториадис е неизменно последвано от отнасянето им към ключовата дисертационна теза, а именно – демонстрирането на онтологичните особености на обществото (идеално или реално) като произтичащи от свободното осъзнато и целенасочено упражняване (или от неупражняването) на автономната воля на индивидите, които го съставляват.

Социалната теория на Касториадис е повлияна от редица автори и течения в историята на философията и на науката изобщо. Несъмнено обаче ключът за разбирането ѝ е в критиката, която той упражнява спрямо марксистката теория и в по-широк план спрямо така наречената от него „логика на целостта и сходството“, налагана от позитивизма в науката и философията. В допълнение към своята актуалност с оглед на теоретичния контекст на идеята за осъществяване на пряка демокрация и във връзка с рецепциите на марксизма, философската теория на Касториадис се вписва и в редица други интригуващи дискурси, предоставяйки ни познание относно: развитието на психоанализата във Франция във втората половина на XX^{ти} в.; идеологическия и историческия контекст в съвременна Гърция, но и още от междувоенния период и периода непосредствено след Малоазийската катастрофа; проявленията и особеностите на явлението „бейби бум“ в Европа и в частност във Франция с оглед на протестните събития от пролетта на 1968 г., вдъхновени от кръга „Социализъм или варварство“, организиран около К. Касториадис и К. Лефор; подробен обзор на многообразието на вдъхновените от троцкизма движения и понятие за основните им идеи и др. От друга страна, преобладаващата част от концепциите и идеите на Касториадис несъмнено хронологически спадат към епохата на постмодернизма, постструктурализма и релативизма, но с характерното си презрение спрямо всичко, което е „пост“-друго, разглеждайки го като чисто реакционно и в този смисъл непродуктивно, въпросните концепции и идеи несъмнено предоставят поне опит за алтернативна на интелектуалната мода от края на миналия век перцепция на биващото.

Въпреки казаното дотук и въпреки дóсега на отделни представители на българското академично общество със заниманията на Касториадис, последният добива по-широка популярност у нас едва през последните 4-5 години. Изборът на

концепциите за социална онтология и свобода (автономия) за ядро на научното изследване е стремеж именно към запълването на тази празнина, доколкото изясняването на въпросните концепции налага препращане към редица други аспекти от философията на автора и създава условия, ако не за пълното отразяване на мащабността на делото му, то поне за най-общо очертаване на неговата многопосочност. Начинът, по който то се вписва и едновременно допълва, но и подлага под съмнение някои основни прийоми на социалната теория, демонстрира ползите от обогатяването на последната, чрез въвеждането на идеите на автора в посветения на разглеждането ѝ дискурс.

Изчерпването на впечатляващото с обема си философско наследство на автора в рамките на един дисертационен труд е практически непосилна задача дори и под формата на най-общо набелязване на ключовите положения и тези. Следователно, основната цел на работата е да посочи отправните точки на критическия аспект на теорията, посветен на демонстриране на слабите места на марксизма, от една страна, и на научния позитивизъм, от друга страна, и по този начин да се утвърди като жалон за бъдещи занимания с философията на Касториадис. В текста е прокаран недвусмислен паралел между биографията на автора и историческия контекст, към който тя принадлежи, и между философската му теория с оглед на основните научни дискурси, от които е повлияна.

В този смисъл са посочени ключовите фактори, които са предопределящи с оглед на посоката на развитие на идеите на Касториадис. Обективни такива фактори са Малоазийската катастрофа, управленческият режим на Йоанис Метаксас, Втората световна война, Немската окупация в Гърция, Декемврийските събития от 44-та г., сталинистката политика, управлението на Шарл дьо Гол, Студената война, Унгарската революция, Югославската криза, Войната във Виетнам и др. В личен план такива събития са преместването на семейството от Константинопол в Атина; ранното записване в Правния факултет на Атинския Университет; посещаването на извънкласните семинари на неолибералния кръг, организиран около водещите академични фигури в Гърция; членуването в различни нелегални леви групировки; емигрирането от Гърция във Франция и идеята за написване на дисертация в Сорбоната; записването в Международната комунистическа партия във Франция; основаването на кръга „Социализъм или варварство“ и впоследствие закриването му; запознанството с половинките в живота му – Жанин „Рилка“ Уолтър, Пиера Олание-

Касториадис и Зой Касториадис; посещението на семинарите на Жак Лакан; заемането на поста на икономист в Организацията за икономическо сътрудничество и развитие на Европа и напускането му в полза на заниманията с психоанализа; поста на преподавател в Университета за академични изследвания в социалните науки. Всички тези събития са свързани и с определящото влияние на конкретни личности, общуването с които е от ключово значение през различни етапи от живота на автора не само в житейски, но и в интелектуален план – такива са не само двете му съпруги (Пиера Олание-Касториадис и Зой Касториадис) и майката на първата му дъщеря Спарта (Жанин „Рилка“ Уолтър), но и преподавателите и сподвижниците му от Атинския Университет – Константинос Деспотопулос, Мимика Кранаки, Йоанис Теодоракопулос, Константинос Цацос, Йоанис Сикутрис, Панайотис Канелопулос, Алексос Йоанидис и др.; членовете на нелегалните леви фракции, в които се включва – Агис Стинас (Спирос Прифтис), Пантелис Пулиопулос, Теодорос Костинас и др.; младите интелектуалци, с които напуска Гърция на борда на товарния кораб на новозеландската флота „Матароа“ – Костас Акселос, Костас Папайоанос, Мимика Кранаки и др.; членовете на „Социализъм или варварство“ и редакционните екипи на другите две периодични издания, в които публикува („Либре“ и „Текстури“) – Клод Лефор, Жан-Франсоа Лиотар, Едгар Морен, Мигел Абензор, Пиер Суири, Алберт Вега, Кшищов Помян, Хенри Саймън, Даниел Мотé и др.; американските троцкисти – Грейс Лий Богс, Риа Стоун, Сирил Лионел Робърт Джеймс и др.; членовете на Фройдистката школа – Жак Лакан, Пиера Олание-Касториадис, Франсоа Перие, Жан Пол-Валабрега и др. и не на последно място общуването му по време на така наречения в дисертацията „ренесанс“ на интереса му към гръцката действителност с ключови интелектуални фигури в Гърция от периода на 80-те и 90-те години на XX в. – Йоргос Евангелопулос, Йоргос Икономос и др.

Интересите на Касториадис не се ограничават в рамките на философията и текстът демонстрира определящата за облика на теоретичното му наследство роля на заниманията му с икономика, математика, логика, психоанализа, физика, културология, екология, социология, лингвистика. Философският контекст на разработките му е от една страна оформен въз основа на едно добро познание на общата история на философията, но същевременно е белязан и от категорична нагласа на неодобрение относно развитието ѝ през продължителни периоди от време. И докато отношението му към авторите, с оглед на чиито теории изгражда собствената си философия, е

противоречиво, тъй като наред с острата критика спрямо ключови моменти от философското им дело е налично и признание относно прогресивните му аспекти и относно приноса към развитието на т. нар. от него „гръко-западна мисъл“; то други, оказали се определящи за въпросното развитие философи, са превърнати единствено в обект на насмешка и жлъчни иронични коментари върху теориите им (примери в това отношение са Августин, Тома Аквински, Декарт, Лайбниц, Хегел, Луи Алтюсер и др.).

Периодизация на философското наследство на Касториадис може да се направи не само с оглед на основните житейски събития, които бележат начеването на нов етап в разработките, но също и предвид съсредоточаването върху определени автори и течения през различните фази на научните му занимания. По време на ученическите и най-вече на студентските си години в Гърция авторът е въведен в различни социологически теории – на Алфред Вебер, Ханс Фрайер, Карл Манхайм, но най-вече на Макс Вебер, Хайнрих Рикерт, Карл Маркс и Дьорд Лукач. Освен това задълбочено изучава и преподава немска класическа философия. Споменатият по-рано интелектуален кръг, организиран около К. Цацос и П. Канелопулос, поставя акцент и върху заниманията с антична философия, като в рамките му се обсъжда възможното приложение на модела на Атинската демокрация в съвременни условия. Мисловната тенденция, която следва Касториадис, очевидно е предопределена на този етап, но в последствие заниманията му няколкократно се пренасочват, като на отделни етапи от живота му на преден план излизат алтернативни подходи към вълнуващата го проблематика. Още докато посещава Атинския Университет, е заплепен от троцкизма и продължава тази линия на развитие през първите години след като емигрира във Франция. Причина за основаването на „Социализъм или варварство“ обаче всъщност се оказва ескалиращата критика към сталинизма, а постепенно и към троцкизма и марксизма изобщо. Началото на посещенията на семинарите на Жак Лакан, бракосъчетанието между Касториадис и Пиера Олание и последвалото членство в основаната от нея (като алтернатива на Фройдистката школа) Четвърта група неизбежно добавят към заниманията му един явно изразен психологически аспект. В последствие дори се отказва от поста си на икономист в ОИСРЕ (който със сигурност му осигурява данни за надеждното обосноваване на огромна част от тезите, свързани с критиката му на икономическата теория) в полза на практиката си на психоаналитик и на психиатър в заведение за душевно болни. В периода около събитията от Май’68 ескалира интересът (и същевременно неодобрението) му към съвременния политико-

икономически модел с оглед на нехайството към околната среда и неадекватността на посоката, в която бива тласкано развитието на технологиите – няколко години по-късно излиза книгата му *От екология към автономия* в съавторство с Даниел Кон-Бендит. Несъмнено е влиянието върху него на съвременната нему френска философия – сам посочва заслугата на фигури като Гастон Башлар, Морис Мерло-Понти и други. Интересът му към математиката също не следва да бъде подценяван, доколкото е изключително неговото значение за формулирането на социалната му теория почти толкова, колкото е и влиянието на рецепцията на определени тези от феноменологичната философска традиция. В този смисъл критиката към теория на множествата е повлияна от разработките и откритията на Георг Кантор, Джон (Янош) фон Нойман и Никола Бурбаки така, както концепцията за социалния свят е заимствана от хусерлианския и хайдегерианския дискурс.

Освен че налага скицирането на общата картина на заниманията на Касториадис, темата за социалната онтология и свободата, чийто анализ следва след представянето на критиката към традиционната философия, е и своеобразна формулировка, представляваща комбинация на две основни концепции на Касториадис – от една страна, тази за автономията на индивидите като завоевание на разума, но същевременно и като най-естествено състояние на съвместния (социалния) живот и, от друга страна, тази за самото „социално“, дефинирано не като отговарящо или неотговарящо на този идеал, а като съществуване в проект, който постоянно се създава и самосъздава и винаги е в процес на изпълнение, но по дефиниция никога не може да бъде напълно осъществен.

Въпреки огромното количество вторична (коментаторска и критическа) литература върху автора посочената в заглавието тема на дисертацията не е разработена до момента нито по начина, по който е формулирана, нито с оглед на модела и структурата на изследването. Нещо повече, самият Касториадис използва словосъчетанието „социална онтология“ единствено в предговора си към първото гръцко издание на *Въображаемата институция на обществото* – следователно съдържанието на дисертацията се отличава със своя приносен характер не само предвид обогатяването на българската философска традиция, но и с оглед на допълването на литературата, посветена на заниманията на Касториадис като цяло. Включително и изложената в началото биографична част е резултат от задълбочени проучвания и сравнителен анализ на разработките на гръцки и на западни биографи и

по този начин тя е отражение на стремежа да се постигне баланс между двете крайности, които се наблюдават в практиката на отразяване на житейския път на автора – съсредоточаване върху първите години от него, като те биват посочвани за определящи по отношение на последвалото философско развитие, или пълно negliжиране на тези първи години за сметка на по-късния силно продуктивен период. Биографията на автора е разгледана в паралел с развитието на философските му идеи и по този начин е разгърната като процес на непрекъсната градация и постепенно интелектуално усъвършенстване.

Както става ясно, основната цел на изследването се разгръща в две посоки – от една страна, излагането на идеята за автономното съществуване на индивидите като смислово ядро на понятието за общество (и за „обществен живот“) и, от друга страна, скицирането на една значителна част от философските идеи на един слабо познат в страната автор. В хода на преследването на тази цел двата ѝ елемента непрекъснато и целенасочено се преплитат, доколкото както се споменава и по-рано, за да бъде изчерпана темата за социалната онтология и свободата, е необходимо да бъдат засегнати много аспекти от мисловното наследство на автора, тъй като въпросната тема се корени в общата му критика към философията и науката и същевременно се явява в основата на дефинирания от него проект за автономия. Осъществяването на целта е поставено в зависимост от изпълнението на три основни задачи.

В първа глава е очертан историческия и житейския контекст, в който се развиват идеите на автора – ролята на семейството и влиянието на родителите върху интелектуалното му изграждане; оформянето на светогледа му през ученическите и студентските години в Атина; опитите за социална промяна, на които се отдава в най-ранна юношеска възраст; ранните му публикации в гръцки издания; преломния биографичен момент на миграцията от Гърция във Франция; трудностите през първите години от живота на емигрант; учредяването и дейността на мисловния кръг *Социализъм или варварство* и публикациите в списанието, свързано с дейността му; заниманията с психоанализа и попадането във френските психоаналитични среди; отражението на длъжността на икономист върху критиката към икономиката и позитивизма в науката; професионалната преориентация от икономика към психоанализа и в крайна сметка към преподавателска дейност; последния етап на развитие на философското дело на Касториадис и посмъртната съдба на разработките му;

Във втора глава максимално подробно е изложена критиката на автора към марксизма, философията и позитивизма в науката – на първо място, чрез очертаване на общия контекст и на основните идеи във философията му; на второ място, чрез представянето и анализа на една актуална и не много популярна дистинкция на авторите в историята на философията на „акциденциалисти“ и „есенциалисти“; в последствие, демонстрирането на ключовата роля на марксистката теория за формулирането на тази дистинкция и анализ на основанията самите съчинения на Маркс да бъдат разглеждани в подкрепа на едната или на другата позиция; в крайна сметка, излагането на идеите на Касториадис с оглед на така очертания контекст и посочване на степента, в която те съответстват на всеки от очертаните дискурси; скицирането на основните тези на последния във връзка с критиката на марксизма; допълнително изясняване на критиката към марксизма; извеждането на основни изводи във връзка с критиката към марксизма; използването на въпросните изводи като основа за по-мощна критика към рационализма във философията и позитивизма в науката; подробно разгръщане на тази критика; извеждането на заключения във връзка с нея; пресъздаване на формулировката на понятието за свобода (автономия).

В трета глава е изяснен понятийният апарат на автора и са разгледани ключовите положения в теорията му, като същевременно са посочени разликите в разбирането и употребата на основни философски понятия от страна на Касториадис – изложен е историко-философският контекст на схващането му за време; изяснен е процесът на осъществяване на социалния проект чрез въвеждане на дистинкцията между дейност (πράττειν), практика (πράξις) и дело (πράκτεον), посочени са особеностите на езика, с оглед на които той се оказва определящ във връзка с институционализирането на обществото; анализирано е понятието за проект (πρόταγμα) във философията на Касториадис, като е разграничено от сходните му концепти – план (σχέδιο), програма (πρόγραμμα) и представа (παράσταση); разгърната е теорията за въображаемото; представена е концепцията за монада на автора с оглед на извличането ѝ от психоанализата и на критиката към философията на Лайбниц; проследен е процесът на институционализиране на обществото; посочена е ролята на символизма; разгледани са измеренията на елемента на самоорганизация; самоорганизацията на биващото е анализирана с оглед на нейните проявления; накрая, предвид резултатите от предхождащото го изложение е разгледано понятието за магма във философията на Касториадис.

Основен обект на изследването, следователно, са самите понятия за социална онтология и свобода. Разработката им е постигната чрез аналитичен и интерпретативен прочит на критическата теория на Касториадис изложена в основните му съчинения, както и с оглед на по-второстепенните му текстове и във връзка с вторичната коментаторска литература, посветена на философията му. Като се изключат някои елементи на сравнителен анализ с други теории и автори, които в крайна сметка не са от централно значение за самата разработка на проблема, а по-скоро са предоставяни с цел поставянето му в контекст, посочените понятия са разгърнати изключително с оглед на идеите на Касториадис, които се разглеждат като предмет на дисертацията. По този начин хронологически изследването е положено в периода между 20-те и 90-те години на миналия век, през който живее К. Касториадис. Обръща се внимание и на съдбата на писменото му наследство през изтеклите двадесет години след смъртта му. Поставянето на акцента на анализа върху двете посочени като ключови съчинения – *Въображаемата институция на обществото* (1975) и *Кръстопътищата на лабиринта* (1978), съсредоточава проучването на проблема във втората половина на 70-те години (т.е. точно по-средата на рамкирания по-горе времеви диапазон).

Дисертацията не подкрепя съществуващият в посветената на Касториадис литература подход на разделянето на философията на последния на ранна и късна в смисъла, в който това разделяне означава обрат или коренна промяна в заниманията на автора. Както се споменава и по-рано, текстът разглежда развитието на идеите му като процес на непрекъсната еволюция. Въпреки това, доколкото няма как да се отрече естествено налагащата се възможност за периодизация на интересите и заниманията му, изследването все пак предлага обособяване на етапи в споменатото непрекъснато развитие и условно употребява дестинкцията „ранна-късна“ по-отношение на философията му, но тази употреба се отличава със своя строго инструментален характер – т.е. единствената ѝ цел е повишаване на четивността на текста и понятизиране на идеите на автора. Нещо повече, макар че поставя акцент върху концепции, оформили се и изложени в т. нар. „късен период“, в стремежа си да проследи зараждането и основанията за появата на тези концепции, текстът обръща внимание на най-ранните разработки на Касториадис повече от кое да е посветено на философията му съчинение (с изключение на някои специално занимаващи се с „ранния период“ анализи, каквито правят Христос Мемос и Врасидас Каралис, например). От друга страна, макар че не може да се отрече предоставянето на известна

хронологизация и периодизация във връзка с процеса на еволюция на концепциите за социална онтология и автономия и особено на основанията за ескалиращата във времето критическа дистанция спрямо марксизма и традиционната философия (наречена от Касториадис „рационалистическа“ даже и в нейния позитивистки облик и дори особено предвид позитивисткия ѝ облик), все пак въпросната хронологизация няма централно значение в текста и отново е по-скоро страничен, отколкото целен, ефект с единствено инструментална роля.

Въпросният ефект е пряк резултат и от използваната методика на изследването, чиято сърцевина се съставява от историко-философският анализ със силно изразени елементи на контекстуален, съдържателен, интерпретативен, критически и сравнителен анализ. С по-второстепенна роля са нюансите на онтологически, феноменологичен, лингвистичен и етимологически анализ, с чиято помощ се изясняват конкретни особености във формулирането и употребата на изследваните понятия. В този смисъл текстът предоставя не само общ тематичен разбор на съчиненията на Касториадис, но и подробен анализ на основни концепти във философията му (не само на посочените в заглавието, а и на други, свързани с тях), както и исторически преглед на зараждането и развитието на ключови тези и нагласи на автора.

Поради спецификите на научната област изследването е предимно теоретично. Изчерпателната биографична част, която заема цялата първа глава, не е нито случаен, нито второстепенен с оглед на целите на проучването резултат. Както се споменава и по-нагоре, тя има своя специфичен приносен характер, не само предвид стремежа да преодолее практиката на акцентирание върху определен етап от живота на автора (пребиваването в Гърция или това във Франция) като определящ по отношение на творческото и интелектуалното му развитие, но също и предвид постепенното и подробно излагане на всички ключови житейски събития, като се обръща внимание и на социалното обкръжение на автора през отделни периоди и влиянието на тези два фактора върху насоката, която поемат заниманията му. Въпреки че първоначалният план задълбоченият биографичен анализ да бъде допълнен с едно „теренно проучване“ на първите години от живота на Касториадис в Гърция, както и анализ на рецепцията на идеите му предвид понастоящем увеличаващата популярността си концепция за прилагането на режим на пряка демокрация в страната), остава нереализиран и по този начин изследването запазва строго теоретичния си характер, то все пак се отличава с потенциалната си практическа значимост, доколкото наред с увеличаването на

популярността на автора сред представителите на академичната хуманитарна общност у нас, фактически делото и идеите на последния се популяризират предимно от социални кръгове с дейност, сходна с тази на кръга *Социализъм или варварство* през 60-те години. В този смисъл полезно е не само по-задълбоченото вникване в особеностите и произхода на въпросните идеи, но и предоставения разказ за съдбата на опитите за практическото им приложение.

Съществена в това отношение е както критиката на членове, отцепили се от *Социализъм или варварство*, според които безбройните механизми за пряко участие в управлението (т.е. едно евентуално солидарно самоуправление) създават условия за бюрокрация, така и отговорът на Касториадис в това отношение – функционирането на представителен комитет, който да изпълнява ролята на нещо като „звено за бързо реагиране“ в спешни ситуации, чиито решения се подлагат на ревизия в момент, в който има условия за това. Това е тривиалният проблем за осъществяването на пряка демокрация в по-големи мащаби (т.е. при държавно управление, различно от полисната система) и решението, което предлага Касториадис, на свой ред повдига редица въпроси и е източник на редица проблеми. Децентрализацията на властта, с която са свързани подобни решения, традиционно се асоциира с твърде идеалистичната нагласа за едно универсално градивно и колективно ориентирано начало у всички членове на обществото, чието съществуване би отменило необходимостта от концентрирането на властовите механизми у определени специално обучени за това негови представители, които освен всичко друго следва да се отличават и с по-силно изразено чувство за отговорност от останалите. Според Касториадис е явно, че този модел не функционира и единственият начин проблемът да бъде решен е споделянето на отговорността за дадено решение между абсолютно всички, които евентуално биха били засегнати от приложението му. Подобни предложения винаги звучат примамливо на теория, но какво се случва с приложението им на практика? Начинът, по който казусът се разгръща във философията на Касториадис е неизменно свързан с определянето на човека като „политическо животно“ и с феномена на отчуждението, самовглъбяването, привацията, атомизирането и очастностяването на индивидите. По този начин се оказва, че в основните си измерения проблемът лежи в сферата на психоанализата с оглед на „изкривяването“ или „извращаването“ на една от онтологичните характеристики на човека – социалната му природа. Самото решение на този казус обаче на свой ред е свързано и с правилното реализиране на още една дейност –

педагогическата (в най-широкия смисъл на думата). Казаното дотук за пореден път обяснява спомената и по-рано професионална преориентация на Касториадис – отказ от търсенето на механични средства и формули за социално благоденствие (в областта на икономиката) за сметка на целенасочения стремеж към лекуването на индивидуалното и на социалното съзнание от собствените му неврози и маниакални психози (в областта на психоанализата) и в крайна сметка педагогическата практика на създаването у индивидите на нагласата и желанието за властване над собствената съдба, аналогично на Сократовата „акушерска дейност“ на „израждане на идеите“ (в сферата на университетската преподавателска дейност).

Дисертацията по този начин не само предлага въвеждането на слабо познат до момента автор в българския хуманитарен дискурс, като наред с въвеждането му, предоставя и свързания с адекватното му дискутиране понятиен резерв, допринасяйки същевременно към съвкупността от разработките върху делото на автора, но освен това предлага и алтернативна формулировка на един добре познат социален проблем заедно с опитите за решението му в рамките на една актуална, добре обоснована и същевременно твърде нетрадиционна философска теория. Разгледаният дотук общ характер на изследването е по-подробно разгърнат в увода и заключението на дисертацията, а подробната разработка на изброените проблеми се предоставя в трите глави с единадесетте подточки, на които е разделена всяка от тях.

Дисертацията е с общ обем от 269 страници, пропорционално разпределени между увода (11 стр.), първа (72 стр.), втора (84 стр.) и трета глава (62 стр.), заключението (10 стр.) и библиографията (10 стр.). Библиографията включва 307 заглавия и е разделена на цитирана (134 източника) и използвана (173 източника) литература. Източниците представляват хартиени и електронни издания на книги, статии, дисертационни изследвания и др. (272 от заглавията) и онлайн публикации (35 от заглавията). Проучваната литература е на български (55 източника), гръцки (125 източника) и английски език (127 източника). Източниците на български включват малкото преведени текстове на автора, българските издания на философски съчинения на други автори, които са използвани в сравнителните анализи и някои цитати в началото на отделните подточки. Преобладаващата част от съчиненията на Касториадис е разглеждана на гръцки език, докато английските им еквиваленти са включени като източник на интересни алтернативни интерпретации или като помощно средство за изясняването на една или друга концепция. Работният език с непреведените

на български философски съчинения на други автори е английски. С оглед на биографичната част е постигнат баланс между гръцките и английските биографии, а във връзка с разглежданите в аналитичното изложение тези са използвани разработките на различни коментатори отново на гръцки и английски език в зависимост от това дали даден проблем е по-обстойно разработен в англоезичната или в гръкоезичната литература.

Макар че отделни части от дисертацията са представяни на научни форуми и конференции и са самостоятелно публикувани под формата на статии, в същността си елементите на съдържанието са неразривно свързани помежду си и пълноценното им разбиране се постига едва при разглеждането им в тяхната съвкупност и интегрирана цялост. Това е следствие не само от тезата, че по подобен начин трябва да бъде третирано самото философско дело на автора, но и от усилията, положени за да се постигне една цялостна смислова организираност на паралелното формулиране на много тези, чието доказателство се преплита. Съответствието между отделните части на дисертационното изследване в никакъв случай не е отражение на стремеж към математическа систематичност и абсолютна изчерпателност – както става ясно от текста на дисертацията, подобен подход би бил в разрез с разбиранята на самия Касториадис за това как следва да се подхожда към дадена научна проблематика. Докторската теза демонстрира как, въпреки че рядко във философската теория на Касториадис читателят се натъква на противоречия и въпреки че изложението на идеите му се отличава с вътрешна хармония и консистентност, все пак една от ключовите позиции на автора е, свързана със стоящото в основата на нереализираната му дисертация схващане, че затворените, изчерпателни и логически изрядни системи се основават на кръг в доказателството. Тази позиция е една от основните оси, върху които е изграден скелетът на философията му – тя е ключ не само към критиката спрямо марксизма, традиционната философия и позитивизма, но и е фундамент на начина, по който е формулирана една от ключовите концепции на собствената му теория – тази за социалния проект като непрекъснато реализиращ се, но неподлежащ на абсолютно осъществяване, стремеж.

Заедно с други идеи (като тази за некоректността на разделението на ранна и късна на философията на автора, когато това разделение означава прелом или „драматична промяна“ по израза на Уорън Брекман) въпросната теза намира своето доказателство на няколко етапа в рамките на дисертационното изследване и

доказателството ѝ е една от нишките, които са основание за неговата непрекъснатост. От друга страна в дисертацията има и редица концепции, чието формулиране е съсредоточено в конкретна част от изложението.

Първа глава

Първите няколко подточки от докторската теза обосновават схващането, че първите години от живота на Касториадис са от изключително значение за оформянето на философските му идеи. Въпреки че разгръщането на това схващане е концентрирано именно в тази първа част на първата глава *Социално-исторически контекст и идейно развитие*, всъщност пълноценното му доказателство е изложено в хода на цялостната експозиция, доколкото при формулирането на редица от късните тези на автора е посочен произходът и появата им в зародиш именно на този съвсем ранен етап и под влияние на заниманията, събитията и личностите, свързани с него. Примери в това отношение са преместването на семейството на Касториадис от Константинопол в Атина, което някои от биографите на автора разглеждат като основание за сближаването с Константинос Деспотопулос (представител на същото поколение бежанци след Малоазийската катастрофа), чието влияние върху голяма част от основните нагласи във философията на Касториадис е неоспоримо. Още по-неоспорима е ролята на Деспотопулос с оглед на облика на академичните занимания и интереси на Касториадис – на първо място, включването в дискусиите на неокантианския кръг, формиран около К. Цацос, П. Канелопулос и Й. Теодоракопулос.

Първата от споменатите подточки посочва именно ключовите текстове на гръцки автори, които предоставят най-ясна представа относно първите години от живота на Касториадис. Допълнителна информация „от първо лице“ е почерпана и от интервюто с автора, публикувано на онлайн платформата, посветена на делото му, *Агора Интернешънъл*, както и от интервюта за гръцки издания. В нея са нахвърлени основните моменти от ранното детство на Касториадис, очертан е семейният портрет и са предоставени подробности относно облика на града, в който прекарва детството си.

От една страна академичният контекст, в който се озовава, а от друга предразположението към неговото влияние, чиито основания могат да се търсят в домашните условия – родителския модел, семейната библиотека и т.н. формират у

Касториадис интереса към антична философия и гръцка класическа литература, немска класическа философия, социална теория, но и постепенното развитие на леви нагласи и убеждения. Освен личните по своето естество мотиви на семейния образец, роля за лявата политическа ориентация на автора изиграва и политическата ситуация в Гърция, но и в световен мащаб. Непокорната и търсеща природа на Касториадис не само се изразява в отношенията му със семейството, но и се определя от тях предвид комбинацията от образите на двамата родители – лиричната, чувствена, уязвима, поетична и меланхолична натура на майката с присъщата ѝ емоционална интелигентност и бащиния модел на активна политическа позиция, силно изразено чувство за социална справедливост, вроден интелект и емоционална експресивност. Същевременно ефектите на индустриалния и демографски бум и икономическата рецесия в Гърция, до която води бежанската вълна след Малоазийската катастрофа, се радикализират в следствие от избухването на Втората световна война и на Декемврийските събития от '45-та година.

Всичко това обяснява противоречивия образ на Касториадис, който комбинира съчетанието на академичните стремежи на изрядния студент, специализиращ едновременно икономически и хуманитарни дисциплини, с революционните възжелания на социално ангажирания идеалист, който живее на ръба на закона, включвайки се непрекъснато в различни нелегални политически фракции. Интелектуалните и социални взаимодействия с членовете на тези леви фракции също се оказват източник на множество други идеи и нагласи на „късния“ Касториадис. Членовете им – Стинас, Стратис, Пулиопулос, Додопулос и др. повлияват формулирането на критиката към сталинизма, която ескалира в критика към троцкизма и впоследствие към всички форми на марксизъм. В следствие от неодобрението към троцкистката теза за Русия като деградирала работническа държава се появява и концепцията за социалистически бюрократизъм, който е изродена форма на капиталистическия такъв и по своята същност е много по-опасен доколкото се стреми към властване не само върху икономическата сфера, но и върху всички области от частния и социалния живот. По-късен продукт на тази критика в комбинация с появилата се паралелно с нея идея за узряване и възмъжаване на обществото е концепцията за автономия на пролетариата и управление и организация на работния процес от страна на самите работници.

Университетското обкръжение и нелегалната политическа активност през този период са разгледани като двете страни на една и съща монета в подточките *Ученически и студентски години, досег с популярното по това време в Гърция неокантианство, първи публикации върху Вебер и Първи съприкосновения с левите идеи*. Първите две подточки от първа глава са публикувани на български език в електронно списание *Философия* под заглавието *По следите на философските идеи на Корнелиус Касториадис – отпечатъкът от детството и студентските години*. Същата статия е в процес на публикация и на английски език под заглавието *In Search of Cornelius Castoriadis' Life and Philosophical Ideas – the Imprint of Childhood and Student Years*. Третата подточка е в процес на публикация на английски език под заглавието *Political Activity of Young Cornelius Castoriadis – Relations with Agis Stinas*.

Като демонстрация на идеите от този период ценни са и първите публикувани писмени разработки на Касториадис – преводът му на част от *Икономика и общество* на Макс Вебер и авторският му текст *Насоки на списанието „Архив по социология и етика“*. Значимостта им се определя не само предвид изясняването на увлечението на автора по философията на Вебер, но и с оглед на проследяването на развитието на стила му на писане, на изразяване, както и на появата на някои от по-късните му концепции (включително и избраните за обект на дисертационното изследване). По-подробно те са разгледани в подточката *Обобщаващ контекстуален анализ на ранните философски идеи и текстове на Касториадис*, която е в процес на публикация на английски език в статията *Life and Early Scientific Work of Cornelius Castoriadis – the Wind of Change*, в която намират място и следващите две подточки – *Напускането на Гърция и пътуването до Франция и Първите години във Франция*.

Франкофилството и франкофонството на бащата Кесарас Касториадис оказват определяща роля спрямо по-късната емиграция на сина му във Франция. В подточката *Напускането на Гърция и пътуването до Франция* са посочени и обективните фактори за това, което се случва – престижът на Френския институт в Атина, както и хуманизмът, левите убеждения и влиятелността на членовете на управата му, съчетани с несигурното положение, научните амбиции и прозрените заложби у младия студент. Предоставени са подробности относно подбора и пътуването на стипендиантите, а в следващата подточка *Първи години във Франция* е разгледан периодът непосредствено след пристигането на Касториадис в Париж – посочени са интересите му към курсовете в Сорбоната, където е зачислен като докторант, обяснени са причините, поради които

не завършва дисертацията си, споменато е записването му в партията на френските троцкисти и дейностите свързани с членството му, на които посвещава свободното си време, като е изтъкнат и фактът, че започва работа като икономист в статистическия отдел на Организацията за икономическо сътрудничество и развитие на Европа и е загатнато значението на този факт за критиката му към икономиката. Подточката *Първи години във Франция* е публикувана и на български език в Четвърти докторантски сборник по Програма за развитие на докторанти към Философския факултет на Софийския Университет под заглавието *Първи години на автора Корнелиус Касториадис в Париж. Участие в журнала „Социализъм или Варварство“*.

В същата статия е поместена и следващата (седма) подточка *Socialisme ou Barbarie* от първата глава на дисертацията, където е разгледана дейността на кръга, организиран от отцепниците от френското троцкистко движение Корнелиус Касториадис и Клод Лефор. Групата публикува и едноименно списание, в което основният автор на статиите е Касториадис. По това време той публикува предимно под псевдоними и това е и една от основните причини, поради които дълго време той остава непознат със собственото си име не само за широката читателска публика, но и за интелектуалните кръгове във Франция. Направен е преглед на историческото развитие на групата в периода на съществуването ѝ, предоставя се също хронологизация и периодизация на дейностите ѝ, като се посочва и ролята на някои по-изтъкнати членове, както за активността на кръга, така и с оглед на влиянието им върху Касториадис. Прави се разбор и на темите, които намират място в списанието. Посочени са основните конфликти между членовете на групата и са анализирани причините и последствията от тях. Накрая е разгледана ключовата роля на *Социализъм или варварство* за избухването на студентските протести във Франция през пролетта на 1968 г.

В следващата (осма) подточка е разгледан периодът от средата на 60-те до към края на 70-те години, който би могъл да бъде определен като творчески пик в заниманията на Касториадис. В този период излизат двете му основни съчинения – *Въображаемата институция на обществото* и *Кръстопътищата на лабиринта*. В началото на 60-те години Касториадис започва да посещава семинарите на Фройдистката школа на Жак Лакан в *Екол Нормал Супериор*. С оглед на този факт е предоставен общ преглед на развитието на психоанализата в този период и по този начин е прибавен последният жизненоважен фактор, играещ роля за оформянето на

философията на Касториадис във вида, в който тя се разпространява днес. През 1968 г. Касториадис се жени за Пиера Олание – видна представителка на Фройдистката школа, която обаче съвсем скоро я напуска, за да се окаже една от основателките на ново течение в психоанализата, останало в историята под названието Четвъртата група. Подточката *Начало на заниманията с психоанализа – среща с Пиера Олание и Жак Лакан* е публикувана на български език в електронно списание *Риторика и комуникации* под заглавието *Кръстопътищата на лабиринта – из живота и философското наследство на Корнелиус Касториадис*. Същата статия е преведена на английски като *Crossroads in the Labyrinth – on Cornelius Castoriadis' Life and Philosophical Heritage* и е включена в сборник (под печат), съвместно издание на Фулбрайтовия институт в България и УКХ „Алма Матер“ на Софийския Университет.

Деветата подточка *Отражение на ангажираността като икономист в ОИСРЕ върху икономическите анализи на Касториадис* на първа глава представя общ преглед на ключовите моменти от критиката на Касториадис към икономическата теория. В нея са представени елементи от заниманията на автора с висша математика, теория на множествата и съвременна икономическа теория, както и аспекти от критиката към марксизма, която е по подробно разгърната в следващата глава. Схващането, че особеностите на икономическите феномени се определят и диктуват от не-икономически по своето естество фактори и, следователно, претенцията за абсолютната им изчислимост и предсказуемост е поредната налудничав фикс идея на съвременността, стои в основата на критиката към позитивизма в науката, който Касториадис разглежда като един от подвеждащите елементи на прогреса. Подобно на други наследени от преломния 19-ти век явления като внезапната свръхиндустриализация и неконтролируемия пробив в областта на естественонаучните открития, въпросния стремеж към математизация на биващото също носи пагубни последици върху самото естество на човешката природа, чиято вреда тепърва предстои да бъде осъзнавана.

В следващата подточка *От икономика към психоанализа* е демонстриран преходът, който прави Касториадис не само с оглед на професионалните си занимания, но и предвид изместването на проблемния дискурс на философските си занимания. От разрушителна критика към пагубното влияние на функциониращия понастоящем модел на икономиката върху ценностната система на човечеството авторът преминава към креативното по своята същност теоретично формулиране на задачите, които стоят пред

обществото, и към постепенното изграждане на социалния проект. Последната подточка *Късни етапи на развитие на философията на Касториадис* разглежда най-късния етап от живота на автора, непосредствено преди смъртта му поради усложнения, последвали сърдечна операция – последните 18 години, през които заема преподавателски пост в УАИСН и обикаля света, изнасяйки лекции в разнообразен формат и в различни университети. Разгледана е също и съдбата на разработките му през деветнадесетте години, изтекли от смъртта му и е предоставено обобщение на изложеното в биографичната част, което обобщение е и прелюдия към съдържанието на следващите две глави.

Втора глава

Първата подточка *Общи положения* от втората глава има въвеждаща функция. Тя осигурява плавното преминаване от биографичния анализ на историко-философския, житейския и социален контекст, в който се появяват разглежданите в дисертацията идеи на автора към съдържателно-интерпретативния анализ на съчиненията му, в които тези идеи получават своята конкретна формулировка. Тя задава и теоретичната рамка на разглеждане на философията на автора, като с оглед на разгръщането ѝ паралелно с модерни за времето ѝ концепции, тя е поставена в контекста на разделението на философските теории на акциденталистки и есенциалистки, направено от Скот Мийкъл в книгата му от 1985 *Есенциализмът в мисълта на Карл Маркс* и проектирано в интерпретацията му на рецепциите на марксизма.

В следващата (втора) подточка *Акцидентализмът, Карл Попър и есенциализмът* са разгледани ключови представители на всяко от двете течения – есенциалисти и акциденталисти. Като класически акциденталист е посочен Луи Алтюсер – друг представител на френските философски среди по времето на Касториадис, а като класически есенциалист е посочен самият Скот Мийкъл. Всеки от двамата френски философи (Алтюсер и Касториадис) е запознат със заниманията на другия и, докато първият спазва хладна дистанция и се въздържа да дава воля на неприязънта си, вторият открито изразява ироничното си отношение в саркастични забележки и демонстративно пренебрежение. С идеите на Мийкъл Касториадис не е

запознат, нито пък Мийкъл се е занимавал по някакъв начин със съчиненията на Касториадис. Все пак поставянето на последните в контекста на разделението между есенциализъм и акциденциализъм се оказва изключително интересно и плодотворно, а резултатите от него се изясняват по протежение на цялата първа глава. Във втората подточка от втора глава са включени идеите на още един съвременник на Касториадис, към чиято философия последният отново не изпитва симпатии – Карл Попър. Интересен е фактът, че както в случая с Алтюсер, така и в този с Попър, прочита на Маркс от страна на Касториадис и критиката, която последният упражнява в последствие, изключително наподобява критическия прочит на споменатите му съвременници. Допирните точки в това отношение между позициите на Касториадис и Алтюсер, от една страна, и Касториадис и Попър от друга демонстрират как от идентични изходни положения, в зависимост от интерпретацията, би могло да се стигне до коренно различни резултати.

Прегледът на Марксовото наследство през призмата на опозиционната двойка „случайност-необходимост“ или в конкретно зададените параметри на „акциденциалистко-есенциалистко“ е продължен в третата подточка *Наследството на Маркс и решението на проблема*, където се разглеждат основанията прочитът му да бъде осъществяван с оглед на едната или на другата перспектива. Трудно е предоставянето на окончателно решение на проблема и текстът демонстрира известната правота на всеки от подходите. Анализът все пак клони към подкрепа на есенциалистката интерпретация, което обаче лесно се обяснява с факта, че акциденциалистите по традиция поставят акцент върху ранните съчинения на младия Маркс и върху дисертацията му, посветена на атомизма на Демокрит и Епикур. Изразената в дисертационната теза позиция е повлияна от становището на Касториадис, според което да се игнорират късните марксистки текстове за сметка на младежките съчинения, е като да се приема, че едва ли не, след като е навършил тридесет, Маркс вече не е знаел какво прави. От друга страна, налична е подобна тенденция на тълкуване също и на философското дело на самия Касториадис – Христос Мемос и др., например, посочват постепенната загуба на революционен заряд в късните трудове на автора и нападат преобладаващата част от последователите му заради склонността в коментарите си да усилват тази тенденция. По-рано в текста, в прехода, който се прави от първа към втора глава е обърнато внимание и на този проблем.

В подточката (четвърта по ред) *Отношението на Касториадис към поредната марксистка схизма*, след като в предните три подточки са посочени особеностите на всяка от двете перспективи – есенциалистката и акциденциалистката, както и основанията за съществуването на всяка от тях, са разгледани ключовите тези на Касториадис (особено с оглед на критиката му към марксизма), които биха могли да установят трайно философията му в единия или другия „лагер“. Подобно трайно установяване обаче се оказва практически невъзможно, доколкото нагласата на автора спрямо всякакъв тип теории за хаоса съответства на критичната позиция на класическите есенциалисти, а критиката му към марксизма е в същността си критика към историческия детерминизъм, който на свой ред е неизбежно следствие от приемането на есенциализма. По този начин в отношението си към тези две течения Касториадис изключително наподобява позицията на Попър, но изводите, до които последният стига, са на космическа дистанция от теорията на Касториадис. Само повърхностни прилики биха могли да се намерят между отвореното общество на Попър и автономното общество на Касториадис и в начина им на обосноваване въпросните прилики са по-скоро разлики. Казаното дотук помага да се изтъкне оригиналността на теорията на Касториадис, въпреки че критиката му към марксизма, философията и науката отлично се вписва в теоретичната мода на епохата във връзка с някои идеи, лансирани от неомарксизма, постструктурализма, постмодернизма или пък с основни концепции на фалсификацията, деконструкцията, теория на множествата и др.

Тази първа третина от втората глава на дисертацията е публикувана заедно с подбрани абзаци от следващите подточки от Университетско издателство на СУ „Св. Климент Охридски“ в сборник, чието издаване е финансирано от програма на Философския факултет на Университета. Сборникът е посветен на темата за случайността във философията и науката и въобще в интерпретацията на съществуващото, а статията, поместена в него, носи заглавието *История на (не)случайността – Маркс и Касториадис за хода на историята*. Последната подточка, включена в нея, освен анализ на идеите на Касториадис в контраст с така разгледаното традиционно разделение представлява и въведение в целостта на критиката на автора към марксизма, изложена във втора глава. Въпросната критика е от ключово значение за изграждането на собствената теория на Касториадис и докато обективните и субективни биографични основания за нея са най-общо изложени в първа глава, втора глава разглежда самата критика в същността ѝ и загатва

последствията от нея, свързани с конструирането на самостоятелен теоретичен модел от страна на автора.

Критиката към марксизма, рационалистическата философия и позитивисткия научен модел е изложена постепенно в следващите шест подточки, под формата на основания, допълнителни елементи и изводи. Макар че по начало (още в концепцията си за докторантско проучване) Касториадис подкрепя идеята, че опитът за създаване на изчерпателна, всеобхватна и логически съгласувана научна или философска система е абсурден и предварително обречен, все пак радикалната позиция, която той заема в това отношение, има своята история на развитие. Основната критика на автора към Маркс е във връзка с противоречието в онова, което той нарича „двата елемента на марксизма“, посочвайки, от една страна, теорията за революцията като способ за преобръщане на социалното статукво, а от друга страна, изтъквайки идеята за неизбежното и „същностно“ предопределено случване на революцията, която идея е олицетворение на критикувания не само от Касториадис, но и от Попър и Алтюсер модел на детерминизма. Тримата автори виждат в концепцията за детерминизма „скрит Хегелов рационализъм“. Според тях той е пряко следствие от наследяването на диалектическия метод от страна на Маркс, като опитът му да го освободи от идеалистическия му облик се разглежда просто като игра на думи. Така всъщност го разглеждат Касториадис и Карл Попър, но не и Луи Алтюсер. Последният смята, че в рамките на *Капитала* онова, което Маркс определя като модификация на Хегеловата диалектика, в същността си е вече съвсем друг метод, за който диалектиката е единствено косвен източник на вдъхновение. Касториадис критикува от идентична с тази на Алтюсер позиция идеята за подмяната на идеалистическия метод с материалистически такъв чрез просто извличане на „полезната“ му страна. И според двамата автори това е неосъществим проект – „расото не прави свещеника“, заявява Касториадис, докато Алтюсер разсъждава как така диалектиката у Хегел е поставена „с краката нагоре“ и този проблем се решава чрез една обикновена (явно чудодейна) екстракция на метода. Въпреки че и двамата са съгласни, че няма как методът да бъде освободен от категориите си (или още от идеалистическия си облик), понеже те са „попили“ в него, Касториадис, за разлика от Алтюсер, определено не смята, че Маркс се е освободил от хегелианския модел, а дори напротив – подмяната на идеалистическия метод с материалистически е само параван, зад който все още се крие Хегеловата хитрост на разума. За Касториадис подобно отделяне на метода от

категориите е практически невъзможно и в дисертацията е обърнато внимание на доказателството му в това отношение, което върви в пряко отношение с рецепцията на Марксовите текстове от страна на Дьорд Лукач.

Касториадисовият преглед на Марксовата философия като продължение на вековна философска традиция съвпада и с позицията на Попър и Мийкъл, като според първия детерминизъм, а според втория есенциализъм е продължение на Хегеловата философия. Корените на есенциализма и на детерминизма на свой ред следва да се търсят още в античността, като техният първоизточник според Мийкъл е Аристотел, а според Попър въпросната концепция несъмнено е ясно формулирана от Аристотел, но достигането до нея е заложено още у неговия учител Платон. Касториадис на свой ред повече или по-малко изхожда от идеите на Аристотел и на Маркс, но определено е против начина, по който те фигурират в Хегеловата философия. Той смята, че стремежът към тотализираща математизация на биващото действително е наличен още в древността, но за разлика от съвременните философи, античните са си давали сметка за този недостатък на теориите си. У техните наследници обаче негативните последици от въпросния стремеж е все по-упорито игнориран, докато в крайна сметка се стига до Хегеловата философия на Абсолюта и нейната проекция върху философската и научната парадигма след 19-ти век. В този смисъл марксистката теория действително е пробив в статуквото, но принадлежейки несъмнено към традицията, от която се издига, тя не успява да преодолее съществените недостатъци на своята епоха – епохата на позитивизма.

Касториадис обаче критикува марксизма наред с по-късните му перцепции и с опитите за приложението му, т.е. като основание за всички провалени опити за приложение на теорията на практика. В този смисъл той, противопоставяйки се на това да бъде наричан марксист, парадоксално остава по-верен на марксистките принципи от много от „гордите“ му последователи. В крайна сметка в противоречие с ключовите тези на теорията е историческото развитие от последните сто години да бъде пренебрегнато. Критиката му протича в няколко основни направления:

- На първо място стои противоречието между идеалите на революцията и пускането по течението на „естествения ход на историята“, т. е. концепцията за исторически детерминизъм.

- На второ място стои отношението на известна рецепция спрямо Хегеловата философия, която именно поради своя тотализиращ характер не подлежи на частична приемственост. Нещо повече, традиционната опозиция между идеализъм и материализъм е изкуствено създадена, тъй като говорейки за материализъм нямаме предвид материала, от който е направен даден предмет, а отново визираме една отвлечена същност, съществуваща дотолкова, доколкото е противопоставена на идеализма. Следователно концепцията за преодоляване на философията чрез отнасянето им към материалния свят е чиста езикова злоупотреба.
- На трето място, най-яркият момент на несъгласие с нагласите, които Маркс приема за даденост от философията на Хегел е идеята, че битието определя съзнанието. Според Касториадис, това съждение е наполовина вярно, доколкото формулирано по обратния начин то е също толкова валидно. Тази позиция на автора се изразява най-ясно в критиката на концепцията за суперструктурите и субструктурите.
- На четвърто място е опитът за екстраполация на категориите на капиталистическата икономика спрямо всички общества навсякъде по света и във всички епохи.
- На пето място е разглеждането на икономическата сфера като доминираща спрямо останалите сфери на обществен живот.
- На шесто място е поставянето на развитието на производствените отношения в пряка зависимост от развитието на технологиите.
- На седмо място, Маркс се опитва да предскаже определени бъдещи събития като неизбежни и грешни. Посочената по-горе критическа позиция спрямо каквото и да било детерминистично схващане на историята би останала валидна, дори ако случайно Маркс се беше оказал прав относно онова, което предстои. Фактът, че грешни обаче улеснява дистанцирането от идеите му.
- Казаното дотук създава условия за демонстрирането на една от най-съществените слабости на марксистката теория, която е именно следствие от вписването в парадигмата на времето, през което е създадена – това е опитът за изфабрикуването на пълно съответствие между теорията и природната, социалната и историческата действителност. По този начин всякакъв революционен зародиш в рамките на тази теория се свежда до пореден елемент на причинно-следствена връзка.

- С оглед на икономическата действителност Касториадис посочва не само че революцията не се появява като резултат от физичен закон, а дори се случва точно обратното – чисто материалното съществуване на представителите на пролетариата се подобрява за сметка на духовната им деградация (превръщането им в безумно консуматорско общество по модел на това на експлоатиращата класа). Нещо повече, ситуацията в това отношение е още по-плачевна в страните, в които революцията все пак избухва по едно или друго стечение на обстоятелствата.
- Друг парадокс във формулирането на икономическата теория е извеждането на образуването на социалните класи в различните общества от появата на разделение на труда. Според Касториадис тази теза дори не е адекватно аргументирана.
- По сходен начин стоят нещата и с наличния в капиталистическото общество стремеж за натрупване на свръхпродукт. Той остава необясним.
- Съществува и известен конфликт в отношението на Касториадис и Маркс към културата, философията и политиката в древногръцкия свят. Този конфликт определено е преекспониран от Касториадис, доколкото Маркс не се занимава твърде задълбочено с посочената проблематика, но пък критиката на Касториадис в това отношение е интересна и в дисертацията ѝ се обръща детайлно внимание.
- Всъщност самото приложение на диалектиката към историята налага извода, че буржоазното общество е по-напредничаво от античното, а капиталистическото (индустриалното) от буржоазното (занаятчийското), но Касториадис, разбира се, няма как да се съгласи с този извод.

Резултатът от казаното до тук, е, че въпреки задълбочените занимания с марксистките съчинения и апела за по-справедлива социална организация, Касториадис твърдо се противопоставя на това да бъде наричан марксистки автор. Класифицирането му като такъв, според него, би означавало, че всеки, занимаващ се със социална теория, е марксист, доколкото в контекста на заниманията си той не би могъл да пренебрегне някои постижения на марксизма. Много от критиците и коментаторите, а и от приближените на Касториадис не са съгласни с това твърдение. Според тях авторът преекспонира разрыва си с марксизма и не е склонен да отдаде дължимото на Маркс. Касториадис не отрича ползите от заниманията си с наследството на последния, нито

пък постиженията на социалната му теория, но я разглежда като неадекватна на историческите условия и на развитието на историята през изминалото от създаването ѝ столетие. В дисертацията остро несъгласие сред представителите на френското ляво частично се обяснява с факта, че докато в островната традиция, например, покрай автори на антиутопии като Кьостлер и Оруел лявата политическа ориентация, съчетана с критика към Съветския режим и към марксизма, е съвсем естествено явление, то определено не може да се каже същото и за Франция, където заемането на подобна позиция далеч не се случва така безпроблемно.

Касториадис постепенно разширява мащаба на критиката си, като от тесния спектър на марксистката теория я проектира върху целостта на съвременната научна парадигма, както в хуманитарните, така и в точните науки. На първо място, проблемът се корени в стремежа за всеобхватност и абсолютна валидност, както на рационалистическата философия, така и на позитивизма. Според Касториадис, противоречието между тях е само привидно, а в същността си те са израз на идентична нагласа към света – опит за изчерпателното му обяснение чрез логически съждения и абсолютното му подчиняване на природни закони. Проблемът на автора с тази нагласа е, че тя унищожава творческата дейност на човека и ролята на въображението като израз на креативизъм. Той смята, че благодарение на една пренебрегвана от философите страна на въображението – радикалното въображение, човекът е способен на *creatio ex nihilo*, т.е. не само да се подчинява на предписани закони и да възпроизвежда форми по образец, но и да създава нови форми, т.е. да създава модели и образци. Това е именно алтернативна формулировка на идеята, че не само битието определя съзнанието, но и съзнанието определя битието. В това се изразява и конфликтът между индивида и обществото – индивидът, разбира се, е подчинен на нормите на своето общество, но и последното е продукт от дейността на колективното въображаемо на индивидите, които го съставляват, т. е. на въобразените от тях норми.

Проблемът се крие, както в начина, по който се разглеждат историята и социалното в традиционния научен дискурс, така и във визията за природата и функционирането на природните закони – на физиката, химията и биологията. Проблематична е също и връзката, прокарана между тези две страни на заобикалящия човека свят, а именно отражението на последния в езика като единствена нишка между обективната действителност и индивидуалното съзнание. Подточките осем, девет и десет са посветени на критиката на Касториадис към науката и философията,

изразяваща се в несъгласие с принципите на рационализма, позитивизма, функционализма, историческия детерминизъм и структурализма като различни проявления на онова, което авторът нарича „логика на целостта и сходството“. В отговор на така изложената критика на особеностите на съвременните социални науки Касториадис структурира и излага собствената си теория. Излагането ѝ е наченато в последната подточка от втора глава *Свободата като автономия и революцията (борбата с отчуждението и хетерономията)*, която представлява преход между критическия и съзидателния аспект на философията на Касториадис.

Автономията е разгледана в разрив с всякакви анархистки и либертариански концепции като състояние, в което индивидът сам създава законите, на които се подчинява, но все пак задължително се подчинява на закони. При това състояние общественият договор представлява креативен и съвместен социален продукт, като съгласуването на поведението на всички засегнати от него е улеснено от прякото им участие при създаването му. Дисертацията посочва как в така наречените си „програмни“ съчинения авторът се посвещава изцяло на разработката и излагането на организационния въпрос, чиито параметри постепенно надскачат пролетариата и се проектират върху целия работен процес. Формулирането на конфликта в условията на производствените отношения се модифицира, като спира да бъде разглеждан като проблем за притежанието на капитала, а се схваща като спор за притежанието на властта. В контекста на разделението между „директори“ и „изпълнители“ проблемът продължава да се отличава със своя икономически оттенък (цената на крайния производствен продукт е неколнократно завишена от впечатляващата със своя размер заплата, която взима един мениджър, чиято роля в производствения процес е практически никаква), но спира да бъде свеждан до него. Обособяването на правото на работника пряко да участва в организацията на работния процес е свързана с възпитанието у него на стремежа към въпросното право.

Трета глава

В трета глава са изложени основните елементи от философията на Касториадис, които касаят проблема за социалната онтология. С оглед на правилното схващане на историята е изключително съществено коректното функциониране на понятието за

време във философията. В първата подточка *Концепцията на Касториадис за времето в теоретичната му критика спрямо марксизма и традиционната философия* се разглежда идеята на автора за времето и пространството като източници на понятията за хетерономност и идентичност, т.е. на изконните принципи на онова, което авторът нарича логика на целостта и сходството. В неубедителната самостоятелност при полагането на времето и пространството се крият условията на свеждане на първото до второто, в които условия се появява и възможността за унищожение на същинската другост. В пространството различието безпроблемно се свежда до различие единствено на местоположението, т.е. до идентичност във всяко друго отношение. Във времето, от друга страна, субектът действително се натъква на другия, на чуждото съзнание, но когато то се сведе до пространствени параметри, същината на неговата „другост“ като че ли се „изпарява“ и в този смисъл креативността, възможността за появата на нещо наистина различно изчезва. Тази проблематика е разгледана в контекста на античната философия и най-вече на платонизма и аристотелианството.

Втората подточка на трета глава *Социалната онтология – ролята на езика и въвеждане на някои основни понятия* заедно с няколко абзаца от петата подточка, посветена на ролята на въображаемото във философията на Касториадис, е публикувана, като статия в първия брой на списание *Филологически форум* под заглавие *Корнелиус Касториадис и езикът като код – тривиален и объркан*. Тя е посветена на разглеждането на лингвистичните параметри на формулираната от Касториадис проблематика. Полезна в това отношение е и статията *Езикът като основен структурен компонент на социума – социалната онтология на Корнелиус Касториадис*, чийто текст не е включен в дисертацията, но е публикуван в седмия том от серията за изследвания в Обществените и хуманитарни науки на Съюза на учените в България. Освен ролята на времето в конституирането на една философска теория и даден опит за обяснение на начина на възприятие на съществуващото, важно е да се разгледа и функционирането на езика в контекста на въпросната теория. Проблемът с разгръщането на логиката на целостта и сходството в крайна сметка е езиков проблем. Тотализиращата и абсолютизираща тенденция в употребата на езика се разпростира в две посоки – от една страна, опитът за изчерпателно и точно отражение на действителността в него, което всъщност е невъзможно, и, от друга страна, появата в границите му на същности с конотативно, но без действително денотативно значение, което е объркващо. Визираният от Касториадис проблем най-точно се демонстрира от

съчинения като *Логико-философски трактат* на Витгенщайн, които най-точно онагледяват модела на издигане на позитивисткия идеал в науката.

Следващата подточка на третата глава *Дейност (πράττειν), практика (πράξις) и дело (πρακτέον)* прокарва дистинкцията в употребата на въпросните три понятия във философията на Касториадис, посочвайки същевременно ролята на всяко от тях. Докато в предходната подточка се въвеждат редица основни термини, използвани от Касториадис, и се разглежда идеята за правене (τεύχειν) и казване (λέγειν) като двете страни на една и съща монета, третата по ред обособена част от третия раздел на дисертацията се посвещава на затвърждаването на тази идея, чрез разглеждане на дейността (πράττειν), в чийто контекст теория и практика се обединяват, проявявайки се като различни форми на дейността. Във въпросната практика (която обаче е неразривно свързана с теорията) се заключава именно най-смысленото проявление на дейността. Тя винаги и неизменно представлява творчески процес и по тази причина крайният резултат е по правило неизвестен. Касториадис дава примери с медицинската практика, писателската практика, преподавателската практика. Традиционно разглежданото в епистемологията противоречие между теория и практика е резултат от проектираните спрямо теорията изисквания да бъде безпогрешна, напълно изчерпателна и напълно способна да предсказва бъдещето, а практиката няма как да отговори на тези изисквания. Въпросната практика (πράξις) като основен елемент на дейността е свързана с едно общественополезно дело (πρακτέον), в рамките на което индивидите се самореализират.

Четвъртата подточка от трета глава *Проектът (το πρόταγμα) за автономия, плановете (τα σχέδια) и програмите (τα προγράμματα)* е в процес на публикация в сборник – издание на Съюза на учените в България под заглавието *Разликата между проект (πρόταγμα), план (σχέδιο) и програма (πρόγραμμα) във философията на Корнелиус Касториадис*. Концепцията за социалния проект стои в основата на теорията на автора и задаването на правилните му параметри е от изключително значение при разглеждането на особеностите на социалната онтология. Социалният проект е крайно проявление на индивидуалния смисъл на битието – в неговите рамки и с оглед на неговото постановление индивидите действително променят света. На този етап от изследването се посочва разликата му с другите две понятия в очертания в предната подточка контекст на дейността. Проектът е пряко свързан с дейността – като нейно концептуално проявление той има много повече замисъл и насока, отколкото цел и

целенасоченост. Планът, от друга страна е свързан с практиката, т.е. с техническото изпълнение на дейността/ проекта, а програмите с тяхното текучество са свързани с делото в смисъла на различния облик, който възприемат в различни социални контексти и на различни етапи в рамките на един и същ социален контекст. Въпреки че се разгръща на две равнища – индивидуално и социално, с оглед на резултатите си проектът е строго социален.

Подточката *Социално въображаемостта – мит и реалност* анализира ролята на въображаемостта за конструирането на социума. Тя започва с разликата, която прави авторът между широка и дълбочинна употреба на понятието. Доколкото обаче неизбежно се натрапва асоциацията с употребата му от страна и на Жак Лакан (сред всички други основания за неизбежността ѝ централно място заема фактическото идейно взаимодействие между двамата автори), преди да заговори за широка и дълбочинна употреба, Касториадис подчертава социалния характер на своето понятие, с което демонстрира разликата му с Лакановото въображаемо. Най-същественото, на което Касториадис набляга обаче е радикалното проявление на въображаемостта, в което той има съзидателна и креативна функция, много по-различна от приписаната му в разглеждания от Лакан огледален стадий, където желанието на Другия е всъщност желание на собственото отчуждено в огледалния образ тяло. По този начин наистина стремежът към сливане със света (т.е. завръщане към нулевия стадий) е същевременно и стремеж към сливане със самия Аз, но освен това е положено и безсмисленото според Касториадис тавтологично различие, което представлява основание за съществуването на логиката на целостта и сходството. Освен психологически измерения теорията на Касториадис има и своя строго философски контекст с оглед на аристотелианските корени на функциониращото във философията понятие за въображаемо и на рецепцията му от страна на представителите на немския класицизъм (главно Кант и Фихте). На този етап от изследването се демонстрира как според автора въображаемостта играе ключова роля за институционализирането на обществото и същевременно е неин продукт.

Основно в контекста на психоанализата Касториадис разглежда и проблема за монадата, на чието разгръщане се посвещава шестата подточка *Субектът като монада – допълнителната критика към традиционната философия* от третата глава. В този смисъл споменатата в заглавието критика в същността си не е насочена към значението, с което Лайбниц използва понятието за монада, а към идеята за субекта като монада –

обособена и откъсната от останалия свят единица. Касториадис разглежда „ставането“ на това обособяване като постепенен процес, в който душата неизбежно активно участва – от състоянието на пълна слятост със света субектът постепенно с помощта на представите, които удържа в съзнанието си, се превръща сам в един от многото обекти, отделен от всички останали. Постепенната екстериоризация всъщност би могла да протече много по-малко травматично, отколкото това се случва на практика. В тази посока именно би следвало да се насочат усилията на социалната психология. Ако съществуващата познавателна парадигма, в която се озовава психичната монада, не налагаше идеала на абсолютизма – абсолютното познание, абсолютната слятост, абсолютната идентичност, то би било много по-лесно да се приеме независимото от субекта съществуване на действителността и чрез отстраняването на едно илюзорно и натрапено разочарование, би се улеснило екзистенциалното в хармония с нея.

В следващата (седма) подточка *Социалната онтология – институционализиране на обществото* е разработено понятието за институция у Касториадис. Институцията всъщност е свързана с полагането на всички ключови за съществуването на обществото по определен начин постаменти. В самата дума „институция“ на френски и английски (institution) и на гръцки (θεσμιση) освен „чиновническо-бюрократичния“ смисъл, който е добре предаден и на български, се съдържа и идеята за полагане и то в един много широк мащаб. Полагането е едновременно във и на езика, културата, обичаите, поверията и т.н., т.е. на всички фундаментални за функционирането, но и за самото съществуване на обществото, елементи. В този смисъл в процеса на институционализация се полага не само начина на възприятие (следователно на биване) на всичко съществуващо, но и на несъществуващото – въобразяват се фикционални форми, радикални, креативни, виртуални същности, каквато същност е и самото общество. Обществото също е въобразяем продукт, но човекът е абсолютно потопен в него до степен, в която се оказва неспособен да схване мащабите му. В основанията за появата му все пак съществува известен баланс в пропорциите между въобразяемо и функционално. Културологичният анализ на елементите на обществена организация е в абсолютен разрыв с концепциите на структурализма и на функционализма. Седмата подточка съвсем ясно представя идеята на Касториадис за положението, в което се намира индивидът в своето общество – по дефиниция то не е положение нито на автономия, нито на хетерономия, а е състояние на адхезия – полето, на което се разгръщат автономията и хетерономията.

Несъгласието на Касториадис с идеите на функционализма изпъква най-ясно в отношението му към ролята на символизма в контекста на институциите. Символът служи като особен посредник между въображаемото и институцията. Същевременно обаче символизмът играе и донякъде независима роля спрямо тях, прибавяйки по нещо допълнително в процеса на символизация. Това прибавяне се осъществява по случайност и като лишено от закономерност то не подлежи на контрол. Следователно, в символа има рационален, прагматичен, функционален компонент, но има и чисто въобразен, недействителен, произволен компонент. В резултат от това тълкуването нито протича по необходимост, нито обаче е продукт на случайността и по този начин нито напълно съответства на действителността, нито е освободено от каквато и да било връзка с нея. Касториадис разглежда всички форми на проявление на социалната организация като символи едновременно със символичен и символизиращ характер – такива са както субструктурите, така и суперструктурите. С оглед на особения смисъл, който носят, такива са и специфичните артефакти, асоциирани с правото, религията, икономиката и т.н. В правото и икономиката, естествено, рационалният елемент изпъква много по-ясно, отколкото в религията, но пък последната често се оказва същинският стожер на обществото, въпреки че се съставлява в много по-голяма степен от въображаемия компонент (или може би именно заради това). Прегледът на ролята на символизма е в разрез не само с функционалистката, но и със структуралистката концепция – напълно противоположна е тезата на Касториадис, че символизмът се заключава в подробностите, от позицията на Клод Леви-Строс, че символизмът е всъщност в общата картина, която свързва един мит с всички останали митове (от даден епос) или с подобен мит в рамките на друго общество. Накрая на осмата подточка *Символизмът – между институцията, въображаемото и езика* се изяснява и отношението на застъпване между символизма и езика в комбинация с факта, че първият все пак не се изчерпва с втория, нито пък обратното.

В следващата (девета) подточка *Проблемът за самоорганизацията на биващото* дисертацията навлиза в сърцевината на темата за социалната онтология, демонстрирайки не просто начина, по който обществото се самоинституционализира, но и начина, по който то схваща действителността. Подобно на обществото природната действителност също се самоорганизира, а познавателното отношение на индивидите спрямо нея е пряко свързано с особеностите на тази нейна самоорганизация. Първият физичен слой, за който говори Касториадис, представлява непосредственото схващане

на света от човека. Това схващане обаче освен всичко друго е и исторически обосновано – пряко следствие е от историческото развитие на науката и логиката и е неизменно синхронизирано със съвременния научен модел. По тази причина е практически невъзможно преодоляването на слабостите на функциониращите логика и език, доколкото всеки подобен опит се разгръща вътре в границите на същите тези логика и език и няма как да се дистанцира от тях, за да схване евентуално свързан с тях проблем в целостта му. Нещо повече, в рамките на всяка съществуваща логика и изобщо в границите на функциониращото схващане за логика винаги се подразбира употребата на строго определени и пряко означаващи понятия. Освен това всяка следваща логика в критиката си към предишната си служи с все същия понятиен апарат и по този начин няма как да бъде преодоляна уловената от Касториадис слабост. Той обаче защитава схващането, че макар че е добре да се държи сметка за измеренията на даден идентифициран проблем, то все пак не е наложително наличието на абсолютно познание относно неговия произход, генеалогията му и съвкупността на историческото му развитие, за да се предприемат опити за разрешаването му. Въз основа на този си възглед Касториадис защитава тезата, че е оправдано разглеждането на всички исторически епохи с оглед на категориите на настоящето, стига обаче да се държи сметка за тази особеност, а не да се претендира за универсалност на въпросните категории (както в рамките на марксистката теория). Всъщност Касториадис лансира тази теза в диалог не с марксизма, а със структурализма, подчертавайки, че ако културологът успее да погледне света през погледа на един бороро (представител на едно от племената, които изучава К. Леви-Строс), той действително спира да бъде културолог и се превръща в бороро.

В предпоследната (десета) подточка *Социалната онтология – постановката на биващото* на трета глава споменатата многократно в предходните подточки критика на теория на множествата е изложена в нейните конкретни параметри. Според Касториадис идеята, че действителността сама се явява под формата на множества и подмножества е незащитима. Фактът, че всъщност човешкото съзнание я схваща така и то едва през последните около два века и единствено с оглед на актуалната познавателна парадигма, която на свой ред е резултат от историческото развитие на науката и философията, трябва непрекъснато да бъде подлаган на критическа рефлексия. В контекста на този подход към действителността индивидът и обществото, към което той принадлежи, са сведени до идентифициращи автомати, към които

сетивата подават информация и автоматите я отсяват и класифицират по вече функциониращи и дадени веднъж завинаги шаблони, чийто произход е неизвестен, но чиято валидност същевременно не следва да се подлага под съмнение. Радикалното поставяне на така разгърнатата дейност на идентифициращия автомат под въпрос лежи в областта именно на радикалното въображение, което представлява онзи дързък елемент на индивидуалното съзнание, способен да тласне индивида към едно креативно по същността си преобръщане на статуквото.

По начин, сходен с този, по който е изведено понятието за автономия във втората глава, в последната подточка *Социалната онтология – понятието за магма във философията на Касториадис* на третата глава се представя теорията за магмите на Касториадис. Натрупването на различни, но пряко свързани едно с друго, отражения в речта и тълкувания на действителността се наслоява под формата на магма от социални (о)значения. Подобно на вулканичната лава в момента на изригване, социалната магма в началото е гъвкава и подлежи на моделиране, но с течение на времето пластове ѝ се втвърдяват („вкаменияват“) и могат да бъдат единствено разрушени. Същинско „разрушаване“ всъщност рядко се случва, а вместо това обикновено се наслоява нов пласт, под който „спи“ предишният. Практически по този начин се подменят парадигмите в науката, културата и философията. Така се сменят моделите на възприятие и интерпретация на действителността и така те имат една голяма по своя мащаб зона на взаимодействие, където се пропиват една в друга и, измествайки се, се сливат.

Изводи, заключения и приноси

Във връзка с нахвърленото дотук изложение на дисертацията в хода на доказателствената ѝ част и на представените в обобщителните секции (заключението накрая и изложенията в хода на експозицията заключителни и свързващи отделните части параграфи) са изтъкнати следните резултати и изводи от проведеното научно изследване:

- Авторът Корнелиус Касториадис е една от самобитните и интригуващи фигури на ХХ-ти век. Философията му се вписва в един съществуващ философски и научен дискурс, но същевременно притежава свой безспорен

оригинален принос към него и ползите от този принос тепърва ще бъдат изяснявани.

- От изключително значение за определени социални кръгове е хвърлянето на светлина върху теорията му във връзка с политическата концепция за осъществяването на режим на управление, сходен с модела на пряка демокрация в границите на Атинската полития.
- Важен е и приносът на изброените на стр. 26-28 пунктове на критика към марксисткото дело, които влизат в диалог и допълват общата картина на критическата марксистка литература.
- Интригуващо само по себе си е въведеното и обосновано в дисертацията разделение, което прави Скот Мийкъл, на марксистките коментатори на акциденталисти и есенциалисти, но още по-интересно е проектирането върху философията на Касториадис на това разделение и аргументирането на междинната позиция, която тя заема в неговия контекст.
- Дисертацията въвежда преобладаващата част от специфичните термини, задаващи особеностите на понятийния апарат, създаден и употребяван от автора в съчиненията му, чието правилно отразяване на български език е от ключово значение за коректното отразяване на идеите му.
- Разделянето на философските занимания на Касториадис на ранни и късни е полезно, доколкото се употребява чисто инструментално, за да се посочи определен житейски етап или стадий от идейното му развитие, но е некоректно, когато загатва идеята за „преломен момент“ или „драматична промяна“ на интересите на автора.
- В контекста на посоченото инструментално разделение никой от етапите на идейно развитие на автора не следва да бъде изтъкван като доминиращ, а е по-подходящо единството на философските му идеи да се разглежда като разгръщане на мисъл, намираща се в непрекъсната еволюция.
- Концепцията за автономия на Касториадис следва да бъде освободена от всякакви анархистки и либертариански интерпретации.
- Социалната онтология се разгръща под формата на създаването на институции, които подпомагат упражняването или неупражняването на автономната воля на индивидите, т.е. служат в подкрепа на индивидуалното освобождение или подчинение.

- Концепцията за двата елемента е изключително силно застъпена във философията на автора – в марксизма функционират два елемента, които го разкъсват (този на детерминизма и този на революцията); теорията и практиката са двете страни на една и съща монета; в институционализацията на обществото пропорционално са застъпени два основни елемента (въображаемият и рационално-функционалният); рационализмът във философията и позитивизмът в науката са две алтернативни проявления на една и съща епистемологична заблуда – тотализиращ подход по отношение на действителността.
- Въпреки безспорната последователност, консистентност и вътрешна хармония на идеите, изложени във философската теория на Касториадис, по никакъв начин не следва последната да бъде разглеждана като завършена система, понеже идеята, че всеобхватните и непротиворечиви научни и философски системи се основават на кръг в доказателството, е едно от фундаменталните изходни положения на разсъжденията на автора.

Доказателството на изложените ключови тези, както и останалите резултати, постигнати на различни етапи на дисертационното изследване са подложени на апробация в рамките на редица национални и международни форуми, семинари, конференции и летни училища, на които дисертацията предлага подробен списък.

Фиг. 1

Фиг. 2

Фиг. 3

Фиг. 1 – Схематично изображение на съдържанието на първа глава „Социално-исторически контекст и идейно развитие“

Фиг. 2 – Схематично изображение на съдържанието на втора глава „От критика на традицията към изграждане на теория на настоящето, а не на бъдещето“

Фиг. 3 – Схематично изображение на съдържанието на трета глава „Социални структури и тяхното образуване“

Social Ontology and Freedom – Cornelius Castoriadis’ Critical Philosophy of History

The dissertation *Social Ontology and Freedom – Cornelius Castoriadis’ Critical Philosophy of History* is the result of research that took place during the period February, 2013 – June, 2016.

The total volume of text is 269 pages, including introduction, three chapters divided into 11 subsections each, the conclusion and a bibliography.

The research is devoted to the derivation of the idea of social ontology through the concept of autonomy of individuals.

The first chapter strives to demonstrate the socio-historical context and the biographical background that drives the ideas of Castoriadis, namely: the situation in his family and the model of the parents,

- the social environment among academics at the University of Athens,
- the illegal political activity of the author,
- his first publications on Max Webber and in the field of Sociology,
- his migration from Athens to Paris,
- his first years in Paris,
- the establishment of the *Socialism or Barbarism* circle,
- the regular attendance of the seminars of Jacques Lacan,
- the influence of his professional occupation over his critic of economic theory,
- his professional reorientation at a later stage in his life,
- and the last years of development of his philosophical theory.

The second chapter is dedicated mostly to the critique of Marxism, of rationalism in philosophy and positivism in natural sciences.

It starts with the installation of the distinction made by Scott Meikle in his book *Essentialism in the thought of Karl Marx* between an accidentalistic and an essentialistic interpretation of Marx’ theory. Carl Popper’s philosophical ideas are also added to this discourse.

Then the positions of accidentalism and essentialism are analyzed through the key assertions of Marx’ works. Cornelius Castoriadis’ critique to Marxism is firstly introduced in the context of the opposition between accidentalism and essentialism.

Further on it is divided into basics, clarification and conclusions. In the same way the next three subsections in the second chapter introduce the critique to rationalism and positivism by demonstrating the basics of it, providing additional clarification and making the relevant conclusions.

Finally, the concept of autonomy is viewed in the context of critique to contemporary scientific discourse.

In the third chapter the creative aspect of Castoriadis’ theory is shown.

The first subsection explains the specifics of the correct understanding of time and its proper functioning in philosophy that the author calls for.

Further on, it introduces and explains few of the basic concepts of Castoriadis’ theory – the difference between “activity”, “practice” and “proceeding”, as well as the distinction between “project”, “plan” and “program” in the context of “presentation”.

The basics of his linguistic theory are analyzed in parallel with the activity of the psychological monad, the role of the institutions, the social imaginary and the symbolism.

At the end, the issue of the self-organization and the self-presentation of the existing world is put in the light of the explanatory mechanisms of the theory of social magmas.

Apart from introducing Castoriadis’ philosophy in the frames of the Bulgarian philosophical discourse the dissertation provides also argumentation of the following theses:

- Castoriadis’ philosophy inarguably finds its place in the broader context of post-modernist, post-structuralist and other ideas, but it differs from many of the tenets of the “intellectual fashion” of his time. With its originality and distinctiveness it contributes to the theoretical diversity of modern social science.
- His idea of direct democracy is topical in the context of the increasing number of practical attempts for the implementation of the political model of direct democracy in contemporary conditions.
- His critique of Marxist theory restates many of the existing arguments regarding assertions made by Karl Marx, but it also adds a unique contribution to the debate.

- The projection of the dichotomy of “essentialism-accidentalism” over the philosophical theory of Castoriadis is extremely intriguing and fruitful.
- Apart from offering translation in Bulgarian of the greater number of key philosophical concepts, the dissertation also provides an alternative explanation of many of them.
- Furthermore, it claims that the distinction of “early” and “later” period in the work of Castoriadis could only have an instrumental role as referring to one or another stage of the gradual development of his ideas which beside that inarguably demonstrates “a thought in the process of a continuous evolution”.
- In the context of this “instrumental division” none of the stages of development is to be considered as more fruitful than the other.
- The concept of autonomy shall be released from any anarchistic or libertarian interpretations.
- Social ontology is viewed as the creation of an institutional network that provides an assertion of the actual freedom of individuals to pursue their own will or it exists as a guarantee for the lack of this freedom.
- The conception of the two elements is strongly advocated in the author’s philosophy – there are **two** (contradictory) **elements** functioning in Marxism (*historical determinism* and *revolution*); *theory* and *practice* are the **two sides** of the same coin – human activity; social institutionalization represents a proportional distribution of **two components** – the *rational-functional* and the *imaginary* component; *rationalism* in philosophy and *positivism* in science are **two** alternative **manifestations** of the same epistemological deception – the attempt for totalisation of the existing.
- Beside the undoubted consistency, cohesion and internal synchronization of Castoriadis’ theory it is not supposed to be viewed as an accomplished system due to the author’s negative attitude to all “well-rounded” and logically impeccable theoretical systems considering them as manifestations of the virtuous circle principle.

Κοινωνιακή οντολογία και ελευθερία – η κριτική φιλοσοφία της ιστορίας του Κορνήλιου Καστοριάδη

Η διατριβή *Κοινωνιακή οντολογία και ελευθερία – η κριτική φιλοσοφία της ιστορίας του Κορνήλιου Καστοριάδη* είναι αποτέλεσμα μιας μελέτης η οποία πραγματοποιήθηκε στην περίοδο Φεβρουάριο, 2013 – Ιούνιο, 2016. Ο συνολικός αριθμός των σελίδων της είναι 269 και περιλαμβάνει εισαγωγή, τρία κεφάλαια καθένα από αυτά με ένδεκα υποπαράγραφα, κατάληξη και βιβλιογραφία. Η έρευνα είναι αφιερωμένη στην επείδειξη της παραγωγής της ιδέας για κοινωνιακή οντολογία από την έννοια για αυτονομία των ατόμων.

Το πρώτο κεφάλαιο αποτελεί μια προσπάθεια για ανοικοδόμηση του κοινωνιακού-ιστορικού πλαισίου και του βιουγραφικού φόντου των ιδέων του Καστοριάδη – εξετάζονται η οικογενειακή κατάσταση και το γονικό μοντέλο; το ακαδημαϊκό περιβάλλον στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας; η παράνομη πολιτική δραστηριότητα του συγγραφέα; οι πρώτες δημοσιεύσεις του για τον Μαξ Βέμπερ και στο πεδίο της κοινωνιολογίας; η μετανάστευσή του από Αθήνα στο Παρίσι; τα πρώτα χρόνια του στο Παρίσι (η ιστορία της απασχόλησης του ως οικονομολόγος, η διατριβή την οποία ήταν ιποτιθεμένο να γράψει στη Σορβόνη και η επιμέλειά του στο Γαλλικό τμήμα του Διεθνικού Τροτσκιστικού Κινήματος); η ίδρυση του κύκλου *Σωσιαλισμός η Βαρβαρότητα*; η κανονική επίσκεψη των σεμιναρίων του Ζακ Λακάν; η επιρροή της επαγγελματικής απασχόλησης ως οικονομολόγο στην κατασκευή της κριτικής θεωρίας; το επαγγελματικό αναπροσανατολισμό σε αργότερο στάδιο της ζωής του και τα τελευταία χρόνια της εξέλιξης της φιλοσοφικής θεωρίας του.

Το δεύτερο κεφάλαιο ασχολείται ως επί το πλείστον με την κριτική του Καστοριάδη στον Μαρξισμό, στην ορθολογιστική φιλοσοφία και στο θετικισμό στην επιστήμη – αρχίζει με την εισαγωγή της διάκρισης την οποία κάνει ο Scott Meikle στο βιβλίο του *Essentialism in the thought of Karl Marx* σχετικά με την εσενσιαλιστική και την ατομιστική ερμηνεία της Μαρξιστικής θεωρίας, η θεωρία του Carl Popper επίσης προστίθεται στο ίδιο πλαίσιο; έπειτα οι στάσεις του εσενσιαλισμού και του ατομισμού αναλύονται σε σχέση με τους βασικούς ισχυρισμούς στα έργα του Μαρξ; η κριτική του Κορνήλιου Καστοριάδη στο Μαρξισμό αρχικά εισάγεται ακριβώς σε σχέση με την αντιπολίτευση του εσενσιαλισμού και ατομισμού – περαιτέρω η κριτική αυτή χωρίζεται σε βασικές αντιλήψεις, διευκρίνηση και συμπεράσματα; ανάλογα, τα επόμενα τρία υποπαράγραφα του δεύτερου κεφαλαίου αναπαράστανουν την κριτική του ορθολογισμού και του θετικισμού διά μέσω εκδήλωσης των βασικών αντιλήψεων, πρόσθετης επιπλέον διευκρίνησης και κάνοντας τα απαραίτητα συμπεράσματα; στο τελευταίο υποπαράγραφο η έννοια της αυτονομίας προβάλλεται στο πλαίσιο της κριτικής στις σύγχρονες επιστημονικές ομιλίες.

Το τρίτο κεφάλαιο αποδείχνει το δημιουργικό μέρος της θεωρίας του Καστοριάδη. Το πρώτο υποπαράγραφο περιέχει εξήγηση της κατάλληλης αντίληψης του χρόνου και η σωστή επιχειρησή του στη φιλοσοφία στην οποία επιμένει ο συγγραφέας. Εν συνέχεια, στο κεφάλαιο αυτό παρουσιάζονται και εξηγούνται κάποια από τα πιο βασικά έννοια τα οποία χρησιμοποιεί ο Καστοριάδης – η διαφορά μεταξύ «πράττειν», «πράξη» και «πρακτέον» και επίσης μεταξύ «πρόταγμα», «σχέδιο» και «πρόγραμμα» στο πλαίσιο της παράστασης. Τα βασικά της γλωσσικής θεωρίας του αναλύονται παράλληλα με το θέμα για την δραστηριότητα της ψυχικής μονάδας, το ρόλο της θέσμησης, του κοινωνιακού φαντασιακού και του συμβολισμού. Τελικά προσφέρετε μια όψη στη θεωρία των μαγμάτων υπό το φως των προβλημάτων της αυτοοργάνωσης και αυτοπαράστασης του δεδομένου.

Εκτός από πρόσθετη της θεωρίας του Καστοριάδη στο θεωρητικό πλαίσιο της Βουλγαρικής φιλοσοφικής παράδοσης η διατριβή προσφέρει και επιχειρήματα σχετικά με τις ακόλουθες θέσεις:

- Η θεωρία του Καστοριάδη προφανώς είναι καταχωρημένη στο γενικότερο φόντο των ιδέων του μεταστρουκτουραλισμού και του μεταμοντερνισμού, όμως επίσης διαφέρει από αυτά και με την ιδική της πρωτοτυπία και μοναδικότητά της συνεισφέρει στην πολυπλοκότητα της σύγχρονης φιλοσοφίας.
- Η ιδέα του για άμεση δημοκρατία είναι εξαιρετικά επίκαιρη στις σύγχρονες συνθήκες αυξανόμενων πραγματικών προσπάθειων εκτέλεσης του πολιτικού μοντέλου άμεσης δημοκρατίας.

- Η κριτική του στη Μαρξιστική θεωρία επαναλαμβάνει πολλά από τα υπάρχοντα επιχειρήματα εναντίον των ισχυρισμάτων του Καρλ Μαρξ, όμως και προσθέτει ιδιές καινούργιες αιτιολογήσεις.
- Η προέκταση της διχοτομίας «εσενσιαλισμού-ατομισμού» στη φιλοσοφική θεωρία του Καστοριάδη είναι πολύ ενδιαφέρουσα, συναρπαστική και ύφορη.
- Εκτός από τη μετάφραση στα Βουλγάρικα την οποία προσφέρει η διατριβή του μεγαλύτερου μέρους των ιδικών έννοιων στη θεωρία του Καστοριάδη, αυτή επίσης προσθέτει και εναλλακτική εξήγηση για πολλά από αυτά.
- Επίσης, η έρευνα επιμένει στο εργαλειακό ρόλο της διάκρισης του έργου του Καστοριάδη σε «πρώιμα» και «μεταγενέστερα» κείμενα (και συνεπώς ιδέες). Αυτή η διάκριση μπορεί να σημαίνει το πολύ την αναφορά σε μια συγκεκριμένη περίοδο από την ανάπτυξη της φιλοσοφικής σκέψης του Καστοριάδη, αλλά αποκλείεται η επισήμανση κάποιας δραματικής αλλαγής του προσανατολισμού των επιστημικών συμφερόντων του συγγραφέα.
- Στα όρια της συγκεκριμένης «εργαλειακής» διάκρισης, κανένα από τα στάδια της ανάπτυξης της θεωρίας δε σκέφτεται ως ανώτερο ή πιο σημαντικό από το άλλο. Αντιθέτως, η ολότητα του φιλοσοφικού έργου εκλαμβάνεται ως αντανάκλαση της δραστηριότητας μιας σκέψης σε κατάσταση αδιάκοπης εξέλιξης.
- Η έννοια της αυτονομίας πρόκειται να απελευθερωθεί από οποιαδήποτε αναρχιστική ή φιλελευθερική ερμηνεία.
- Η κοινωνιακή οντολογία θεωρείται ως δημιουργία ενός δικτύου θεσμίσεων το οποίο διασφαλίζει την άσκηση της ατομικής θέλησης ή υπάρχει για να εμποδίζει αυτή την άσκηση.
- Η ιδέα για τα δύο στοιχεία είναι ευρέως υποστηριζόμενη στη θεωρία του Καστοριάδη – υπάρχουν δυο (αντιφατικά) στοιχεία στα θεμέλια του Μαρξισμού (ο ιστορικός ντετερμινισμός και η επανάσταση); θεωρία και πράξη είναι οι δυο πλευρές του ίδιου νομίσματος – δηλαδή, της ανθρώπινης δραστηριότητας; η κοινωνιακή θέσμιση αναπαράγεται ως αναλογική κατανομή δυνάμει συνιστώσων – της φουνξιοναλιστικό-ορθολογικής και της φαντασιακής συνιστώσας; ο ορθολογισμός στη φιλοσοφία και ο θετικισμός στην επιστήμη αποτελούν εναλλακτική έκφραση του ίδιου επιστημολογικού σφάλματος – δηλαδή, της προσπάθειας για απολυτοποίηση του δεδομένου.
- Αν και αναμφίβολως η θεωρία του Καστοριάδη να χαρακτηρίζεται ως συνεπής, συγχρονισμένη και συνεκτική, είναι αδύνατο να τη θεωρήσουμε ως ολοκληρωμένο σύστημα λόγω της αρνητικής στάσης του συγγραφέα εναντίον τα απόλυτα και άσπογα συστήματα και η γνώμη του ότι αυτά αποτελούν εκδηλώσεις του προβλήματος του φαύλου κύκλου.

Библиография:

Хартиени издания:

На български:

- Алтюсер, Л. (2012), *Бъдещето трае дълго* в сборника «Маркс: хетерогенни прочити от ХХ век», София: *Annares*.
- Аристотел (1995), *Политика*, София: *Отворено общество*.
- Балзак, Оноре дьо (1982), *Братовчедката Бет*, София: *Народна култура*.
- Дафов, В. (2012), *Категории и битие*, София: *Проектория*.
- Декарт, Р. (1978), *Разсъждение за метода* в „Избрани философски произведения“, София: *Наука и изкуство*.
- Енгелс, Ф. (1947), *Произход на семейството, частната собственост и държавата*, София: *БРП*.
- Казандзакис, Н. (2011), *Алексис Зорбас*, София: *Ентузиаст*.
- Кант, И. (1967), *Критика на чистия разум*, София: *Издавателство на БАН*.
- Кар, Е. Х. (2002), *Що е история?*, София: *Сонм*.
- Кастелан, Ж. (2003), *История на Балканите*, София: *Хермес*.
- Касториадис, К. (2012), *Двата елемента на марксизма и историческата им съдба* (из *Въображаемата институция на обществото*) в сборника «Маркс: хетерогенни прочити от ХХ век», съст.: Хараламби Паницидис, Емилия Минева и Станимир Панайтов, София: *Annares*.
- Касториадис, К. (2015), *Изправени пред модерността* в „Проектът за автономия“, съст.: Явор Тарински, София: *Anarres*.
- Кьостлер, А. (1990), *Мрак по пладне*, София: *Народна култура*.
- Лайбниц, Г. Ф. (1994), *Монадология* в „Европейска философия XII-XVIII в. Антология“, София: *VII „Свети Кл. Охридски“*.
- Маркс, К. Х. (1948), *Капиталът, Критика на политическата икономия*, Т. 1 *Процесът на производство на капитала*, София: *Издавателство на Българската комунистическа партия*.
- Маркс, К. Х., (1968), *Капиталът, Критика на политическата икономия*, Т. 3 *Цялостният процес на капиталистическото производство*, София: *Държавен полиграфически комбинат <<Дим. Благоев>>*.
- Маркс, К. Х. (1970), *Капиталът. Теории за принадлежната стойност*, Т. 4, София: *Държавен полиграфически комбинат <<Дим. Благоев>>*.
- Маркс, К. Х. и Енгелс, Фр. (1985), *Писмо до Конрад Шмит в Цюрих* в „Избрани съчинения“, Т. 10, София: *Партиздат*.

- Мерло-Понти, М. (2003), *Приключенията на диалектиката*, София: Любомъдрие.
- Минева, Е. (2015), *В борба за автентичност на марксизма в „Историко-философска мозайка от XIX в.“*, София: Проектория.
- Петров, В. (2013), *Процесуално-философски прочит на дилематаконтинуалност-дискретност*, София: Проектория.
- Платон (1975), *Държавата*, София: Наука и изкуство.
- Платон (1979), *Протагор* в “Диалози”, Т. 1, София: Наука и изкуство.
- Платон (1982), *Федон* в „Диалози“, Т. 2, София: Наука и изкуство.
- Попър, К. Р. (1993), *Отвореното общество и неговите врагове*, Т. 1 Магията на Платон, София: Фонд. <<Отворено общество>>.
- Попър, К. Р. (1993), *Отвореното общество и неговите врагове*, Т. 2 Апогеят на пророчеството: Хегел, Маркс и последниците, София: Фонд. <<Отворено общество>>.
- Райчев, А. (2000), *Привилегировани гледни точки*, София: R&S.
- Фотев, Г. (2002), *История на социологията*, Т. 2, София: Труд.
- Хегел, Г. В. Ф. (2001), *Науката логика*, Т. 1, София: Европа.
- Хегел, Г. В. Ф. (2001), *Науката логика*, Т. 2, София: Европа.
- Хегел, Г. В. Ф. (2011), *Феноменология на духа*, София: Изток-Запад.
- Хилберт, Д. (1978), *Върху безкрайното* в „Основи на геометрията“, София: Наука и изкуство.

На английски:

- Althusser, L. (1976), *Essays on Self-Criticism*, London: NLB Humanities Press.
- Althusser, L. (2005), *For Marx*, London: Verso.
- Vambach, C. R. (1995), *Heidegger, Dilthey, and the Crisis of Historicism*, New York: Cornell University Press.
- Boggs, G. L. (2011), *The Next American Revolution: Sustainable Activism for the Twenty-first Century*.
- Breckman, W. (2013), *Adventures of the Symbolic: Postmarxism and Democratic Theory*, New York: Columbia University Press.
- Bréhier, É (1965), *History of Philosophy: the Hellenic and Roman Age*, Chicago: Chicago University Press.
- Carr, E. H. (1964), *What is History?*, Hamondsworth: Penguin Books.
- Cassin, B., Apter, E., Lezra, J. & Wood, M. (2014), *Dictionary of Untranslatables: A Philosophical Lexicon*, Woodstock: Princeton University Press.
- Castoriadis, C. (1984), *Crossroads in the labyrinth*. Brighton: Harvester Press.
- Castoriadis, C. (1988), *Marx Today: the Tragicomical Paradox*, “Solidarity – a Journal of Libertarian Socialism”, issue 17, Summer 1988.
- Castoriadis, C. (1988), *Political and Social Writings, vol. 1. 1946-1955: From Critique of Bureaucracy to the Positive Content of Socialism*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Castoriadis, C. (1991), *Philosophy, Politics, Autonomy: Essays in Political Philosophy*, New York: Oxford University Press.
- Castoriadis, C. (1997), *The Castoriadis' Reader*, Oxford: Blackwell Publishers.
- Castoriadis, C. (1998), *Political and Social Writings, vol. 2, 1955-1960: From the Workers' Struggle against Bureaucracy to Revolution in the Age of Modern Capitalism*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Castoriadis, C. (2004), *On the work of Max Weber* in “Cornelius Castoriadis and Radical Democracy”, Leiden: Koninklijke Brill NV.
- Castoriadis, C. (1993), *Political and Social Writings, vol. 3, 1961-1979: Recommencing the revolution: From Socialism to the Autonomous Society*, Minneapolis: University of Minnesota.
- Castoriadis, C. (1999), *World in Fragments: Writings on Politics, Society, Psychoanalysis and the Imagination*, Stanford: Stanford University Press.
- Castoriadis, C. (2007), *Figures of the Thinkable*, Stanford, California: Stanford University Press.
- Cohen, G. A. (2000), *Karl Marx's Theory of History: a defence*, Oxford: Oxford University Press.
- Fermi, L. (1968), *Illustrious Immigrants: Intellectual Migration from Europe, 1930-41*, Chicago: University of Chicago press.
- Foucault, M. (1995), *The order of Things: An Archeology of the Human Sciences*, London: Tavistock
- Foucault, M. (2014), *On the Government of the Living: Lectures at the Collège de France, 1979-1980*, Hamshire: Palgrave MacMillan.
- Freud, Z. (1954), *Project for a Scientific Psychology*, New York: Basic Books.
- Georgopoulos, N. (2011-12), *All Passengers Ready for Disembarkation; it's 1945 in his MA Study On-line Documentation*, London: Camberwell College of Arts.
- Greenham, D. (2006), *The Resurrection of the Body: The Work of Norman O. Brown*, Oxford: Lexington Books.
- Howard, D. (2014), *Claude Lefort: A Political Biography* in “Claude Lefort: Thinker of the Political”, ed. Martin Plott, New York: Palgrave MacMillan.
- Karalis, V. (2004), *Cornelius Castoriadis and Radical Democracy*, Leiden: Koninklijke Brill NV.
- Kavoulakos, K. (2000), *Cornelius Castoriadis on Social Imaginary and Truth*, Crete: Crete University Press.
- Lacan, J. (1988), *The Seminar of Jacques Lacan Book II. The Ego in Freud's Theory and in the Technique of Psychoanalysis 1954-1955*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Lacan, J. (1999), *Écrits*, New York: W. W. Norton and Company.
- Lacan, J. (1999), *On Feminine Sexuality. The Limits of Love and Knowledge, 1972-73*, New York: W. W. Norton & Company.
- Lefort, C. (1975), *An Interview with Claude Lefort, “Anti-Mythes”*, New York: Telos Press.
- Marx, K. H. (1843), *Critique of Hegel's Philosophy of Right*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Meikle, S. (1985), *Essentialism in the thought of Karl Marx*, London: Gerald Duckworth and Co ltd.
- Memos, C. (2014), *Castoriadis and Critical Theory: Crisis, Critique and Radical Alternatives*, Basingstoke: Palgrave MacMillan.
- Memos, C. (2015), *Castoriadis and Social Theory: From Marginalization to Canonization to Re-Radicalization* in “Sociological Amnesia: Cross-Currents in Disciplinary History”, ed. Alex Law & Eric Royal Lybeck, Farnham: Ashgate Publishing Limited
- Mészáros, I. (2001), *Socialism or Barbarism*, New York: Monthly Review Press.
- Premat, C. (2004), *A New Generation of Greek Intellectuals* in “After the Deluge: New Perspectives on the Intellectual and Cultural History of Postwar France”, Oxford: Lexington Books.
- Poincaré, J. A. (1905), *Science and Hypothesis*, London: Walter Scott Publishing
- Popper, K. R. (1962), *The Open Society and Its Enemies, Vol. 2 Hegel and Marx*, Abington: RoutledgePublishing Holdings Ltd.

- Popper, K. R. (2013), *The Open Society and Its Enemies*, Vol. 1 *The Spell of Plato*, Princeton: Princeton University Press.
- Radcliffe-Brown, A. R. (1952), *Function and Structure in Primitive Society*, Illinois: The Free Press.
- Roudinesco, E. (1999), *Jacques Lacan*, New York: Columbia University Press.
- Singer, B. (Autumn 1979), *Early Castoriadis: Socialism, Barbarism and the Bureaucratic Thread* in "Canadian Journal of Political and Social Theory 3", issue 3, p. 35-56.
- Singer, B. (Winter 1980), *The Later Castoriadis: Institution under Interogation* in "Canadian Journal of Political and Social Theory 4", issue 1, p. 75-101.
- Smith, A. (2001), *Wealth of Nations*, Raleigh: Hayes Barton Press.
- Stammmer, K. E. J. T. R. (2000), *The Theory of Justice*, New Jersey: The Lawbook Exchange, Ltd.
- Starr, P. (1995), *Logics of Failed Revolt: French Theory After May'68*, Stanford: Stanford University Press.
- Tambiah, S. J. (2002), *Edmund Leach: an Anthropological Life*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Tovar-Restepo, M. (2012), *Castoriadis, Foucault and Autonomy: New Approaches to Subjectivity, Society and Social Change*, London: Continuum International Publishing Group.
- Trotsky, L. (1973), *In Defense of Marxism*, New York: Pathfinder.
- Trotsky, L. (2014), *The Defense of Terrorism (Terrorism and Communism: A Reply to Karl Kautsky)*, Abington: Routledge.
- Ueberweg, F. (1889), *History of Philosophy: from Thales to the Present Time*, New York: Charles Scribner's Sons.
- Ulnik, J. (2008), *Skin in Psychoanalysis*, Baltimore: Karnacbooks Ltd.
- Weber, M. K. E. (2012), *Collected Methodological Writings*, New York: Routledge.
- Whitehead, N. A. (1978), *Process and Reality*, New York: The Free Press.
- Žižek, S. (2006), *Lacan: The Silent Partners*, London: Verso.

На гръцки:

- Ανδρικοπούλου, Ν. (2007), *Το ταξίδι του «Ματαρώα», 1945. Στο καθρέφτη της μνήμης*, Αθήνα: Βιβλιοπολείο της Εστίας.
- Καβάφης, Κ. (1983), *Τον πλοίου στο <<Διόνισος>>*.
- Καβουλάκος, Κ. (2000), *Αλήθεια, ιστορία, κοινωνία στη σκέψη του Κορνήλιου Καστοριάδη*, Κρήτη: Έκδοση του Πανεπιστημίου Κρήτης.
- Κανελλόπουλος, Π. (1933), *Χάινριχ Ρίκερτ και Μαξ Βέμπερ* στο <<Αρχείο φιλοσοφίας και θεωρίας της επιστήμης>>, τεύχος 4, Αθήνα.
- Καπετανάκης, Δ. (1988), *Μυθολογία του ωραίου*, Αθήνα: Ντένιζ Χάρβεϊ Εκδόσεις.
- Καστοριάδης Κ. (2000), *Η άνοδος της ασυμαντότητας*, Αθήνα: Ύψιλον.
- Καστοριάδης, Κ. (2001), *ανθρωπολογία, πολιτική, φιλοσοφία (πέντε διαλέξεις στη Βόρειο Ελλάδα)*, Αθήνα: Ύψιλον.
- Καστοριάδης, Κ & Ιωαννίδης, Α (1944), *Μεθοδικές βάσεις της κοινωνιολογίας* στο <<Κοινωνιολογία και Ηθική: Τριμηνιαίο όργανο της Εταιρίας Κοινωνιολογικών Σπουδών>>/ Περιοδικόν διευθυνόμενον ύπο Ελευθεροπούλου – Δημ. Γρ. Τσάκωνα, τεύχος 2, Αθήνα.
- Καστοριάδης, Κ. (1944), *Εισαγωγή στη θεωρία κοινωνικών επιστημών*, στο <<Κοινωνιολογία και Ηθική: Τριμηνιαίο όργανο της Εταιρίας Κοινωνιολογικών Σπουδών>>/ Περιοδικόν διευθυνόμενον ύπο Ελευθεροπούλου – Δημ. Γρ. Τσάκωνα, τεύχος 2, Αθήνα.
- Καστοριάδης, Κ. (1974), *Η πείρα του εργατικού κινήματος 2. Προλεταριάτο και οργάνωση*, Αθήνα: Οκτώβρης.
- Καστοριάδης, Κ. (1977), *Η γραφειοκρατική κοινωνία Ι. Οι παραγωγικές σχέσεις στη Ρωσία*, Αθήνα: Βέργος.
- Καστοριάδης, Κ. (1977), *Η πείρα του εργατικού κινήματος Ι. Πώς ν'αγωνοστούμε*, Αθήνα: Βέργος.
- Καστοριάδης, Κ. (1978) *Η φανταστική θέσμιση της κοινωνίας*, Αθήνα: Κέδρος.
- Καστοριάδης, Κ. (1985), *Η γραφειοκρατική κοινωνία ΙΙ. Η επανάσταση κατά της γραφειοκρατίας*, Αθήνα: Ύψιλον.
- Καστοριάδης, Κ. (1986), *το περιεχόμενο του σοσιαλισμού*, Αθήνα: Ύψιλον.
- Καστοριάδης, Κ. (1987), *σύγχρονος καπιταλισμός και επανάσταση*, Αθήνα: Ύψιλον
- Καστοριάδης, Κ. (1988), *Πρώτες δοκιμές*, Αθήνα: Ύψιλον.
- Καστοριάδης, Κ. (1991), *Αισχύλεια ανθρωπογονία και σοφόκλεια αυτοδημιουργία του ανθρώπου* στο <<Αφιέρωμα στο στον Κωνσταντίνο Δεσποτόπουλο>>, Αθήνα: Παπαζήση.
- Καστοριάδης, Κ. (1991), *Τα σταυροδρόμια του λαβύρινθου*, Αθήνα: Ύψιλον.
- Καστοριάδης, Κ. (1992), *Ο θρυμματισμένος κόσμος*, Αθήνα: Ύψιλον.
- Λούβαρης, Ν. Ι. (2008), *Ιστορία της φιλοσοφίας, Νίκας/ Ελληνική Παιδεία Α. Ε.*
- Μυριβήλης, Σ. (1989) *Η ζωή εν τάφω*, Αθήνα: Εστία.
- Οικονόμος, Γ. Ν. (2006), *Χαρακτηριστικοί σταθμοί στη ζωή του Κ. Καστοριάδη*, <<Νέα κοινωνιολογία>>, τεύχος 43 (χειμώνα).
- Συκουτρής, Ι. (1933), *Η επιστήμη ως επάγγελμα*, Αθήνα: Μέλισσα.
- Χαριτόπουλος, Γ. (2004), *Κορνήλιος Καστοριάδης (Κριτική επισκόπηση της σκέψης του)*, Αθήνα: Ύψιλον.

Онлайн издания:

На български:

- Καστοριάδης, Κ. (2012), *Проблемът на демокрацията днес*, <<http://www.lifeaftercapitalism.info/politicalvisions/36-direct-democracy/237-the-problem-of-democracy-today-castoriadis>>, последно посещение 22/ 05/ 2016 г.
- Лакав, Ж. (2014), *Предговор към английското издание на Семинар ΙΧ*, достъпен на <http://champfreudienbg.org/index.php?option=com_content&view=article&id=95%3A2014-08-11-09-53-21&catid=41%3Axiix-&Itemid=68&lang=bg>, последно посещение 22/ 05/ 2016 г.

На английски:

- Althusser, L. (1978), *A letter to Merab Mamardachvili from 1978*, published on <http://marxists.org/reference/archive/althusser/1978/mamardachvili.htm> (last checked on 22/ 05/ 2016).
- Althusser, Louis (1979), *Lenin before Hegel*, available at: <https://www.marxists.org/reference/archive/althusser/1969/lenin->

- [before-hegel.htm](#) (last checked on 22/ 05/ 2016)
- Cardan, P. (1971), *a revolutionary critique of historical materialism* by PAUL CARDAN, London: *Solidarity*; available at <https://libcom.org/library/history-revolution-revolutionary-critique-historical-materialism-cornelius-castoriadis> since 23/12/2013, last checked on 22/ 05/ 2016.
  - Castoriadis, C., *From analysis of Bureaucracy to Workers' Self-management*, available online: <http://libcom.org/book/export/html/549>, last checked on 22/ 05/ 2016.
  - *The Fiction of an Economic "Rationality"* in *Philosophy, Politics, Autonomy*, Odeon, pp. 187-191, available online: <https://culturalapparatus.wordpress.com/castoriadis/the-fiction-of-an-economic-rationality/>, last checked on 22/ 05/ 2016.
  - Castoriadis, C (2005), *The Rising Tide of Insignificancy*, available online: http://www.costis.org/x/castoriadis/Castoriadis-rising_tide.pdf, last checked on 22/ 05/ 2016.
  - Garner, J. V., *Cornelius Castoriadis (1922-1997)* in "The Internet Encyclopedia of Philosophy", available at: <http://www.iep.utm.edu/castoria/>, last checked on 22/ 05/ 2016.
  - Haider, Asad & Mohandesi, Salar (2012), *Underground currents: Louis Althusser's „On Marxist thought“* in "Viewpoint Magazine" (available at <http://viewpointmag.com/2012/09/12/underground-currents-louis-althussers-on-marxist-thought/>, last checked on 22/ 05/ 2016.
  - Jahanbegloo, R. (1990-2008), *Cornelius Castoriadis/ Agora International Interview Cerisy Colloquium*. Partial transcription by François Loget; editing and English translation by David Ames Curtis, available online: <http://agorainternational.org/enccaiint.pdf>, last checked on 22/ 05/ 2016.
  - James, C. L. R. *Trotskyism in the United States, 1940-1947*, публикувана за първи път през 1947, available online: <https://www.marxists.org/archive/james-clr/works/1947/balance-sheet/index.htm>, last checked on 22/ 05/ 2016.
  - Lukacs, G. (1923), *History and Class Consciousness*, published on <https://www.marxists.org/archive/lukacs/works/history/>, last checked on 22/ 05/ 2016.
  - Luxemburg, R. (2003), *The Julius Pamphlet. The Crisis of German Social Democracy (1915)*, available at <http://www.marxists.org/archive/luxemburg/1915/junius/>, last checked on 22/ 05/ 2016.
  - Morin, E., Whitebook, J. & Honneth, A. (Jul/Aug 1998), *Symposium: Cornelius Castoriadis (1922-1997)*. Available on: <http://www.radicalphilosophy.com/author/edgar-morin>, last checked on 22/ 05/ 2016.
  - Potter, B. (1972), *A Critique of Cardan's Critique* in the Discussion Bulletin "history&revolution", London: *Solidarity*, available at: <https://libcom.org/library/history-revolution-solidarity-discussion-bulletin-1-bob-potter-maurice-brinton> since 05. Sept. 2013, last checked on 22/ 05/ 2016.
  - Weber, M. K. E. Definition of sociology, part of Sociological writings *Continuum* 1994, published on <http://marxists.org/reference/subject/philosophy/works/ge/weber.htm>, last checked on 22/ 05/ 2016.

На гръцки:

- Ανώνυμος (2014), *Η άγνωστη νεότητα του Κοινήλιου Καστοριάδη*, διαθέσιμο στη http://eapeaedo.blogspot.com/2014/10/blog-post_739.html, τελευταία επίσκεψη στις 22/ 05/ 2016.
- Καστοριάδης, Κ. (1984), *Συνέντευξη με τον Κοινήλιο Καστοριάδη της Τέτα Παπαδοπούλου για το «Παρασκήνιο»* – μια εκπομπή της *Cinetic* στο *ET1*, διαθέσιμο στο: <https://www.youtube.com/watch?v=dFVqht3mlhI>, τελευταία επίσκεψη στις 22/ 05/ 2016.
- Πεφάνης, Γ. (2013) *Φιλοσοφικές παρατηρήσεις του Καστοριάδη στην τραγωδία*, διαθέσιμο στο <https://ekivolosblog.wordpress.com/2013/05/19/%CF%86%CE%B9%CE%BB%CE%BF%CF%83%CE%BF%CF%86%CE%B9%CE%BA%CE%B5%CF%83-%CF%80%CE%B1%CF%81%CE%B1%CF%84%CE%B7%CF%81%CE%B7%CF%83%CE%B5%CE%B9%CF%83-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%BA%CE%B1%CF%83%CF%84%CE%BF%CF%81/>, τελευταία επίσκεψη στις 22/ 05/ 2016.

Използвана литература:

Хартиени издания:

На български:

- Аристотел (1979), *За душата*, София: *Наука и изкуство*.
- Аристотел (1998), *Топика*, София: *Захарий Стоянов*.
- Аристотел (2000), *Метафизика*, София: *Сонм*.
- Аристотел (2012), *Физика* в „Съчинения в 6 тома“, Т. 2, София: *Захарий Стоянов*.
- Енгелс, Ф. (1984), *Лудвиг Фойербах и краят на класическата немска философия*, София: *Партиздат*.
- Енгелс, Ф. (1988), *Анти-Дюринг*, София: *Партиздат*.
- Константинов, В. (2007), *Пабло Пикасо през погледа на Иля Еренбург* в „Писатели за творчеството“, София: *ЛИК*.
- Константинов, В. (2007), *Стендал през погледа на Иля Еренбург* в „Писатели за творчеството“, София: *ЛИК*.
- Лапланш, Ж. и Понталис, Ж.-Б. (2014), *Речник на психоанализата*, София: *Колибри*.
- Леви-Строс, К. (2015), *Структурална антропология*, Т. 1, София: *Захарий Стоянов*.
- Ленин, В. И. (1945), *Държавата и революцията. Учението на марксизма за държавата и задачите на пролетариата в революцията*, София: *Издателство на БКП*.
- Маркс, К. Х. (2013), *Карл Маркс: човекът и бъдещето (избрано)*, съст. Бернад Мунтян, Петър-Емил Митев, Борис Попиванов, София: *Изток-Запад*.
- Маркс, К. Х. и Енгелс, Фр. (1998), *Манифест на комунистическата партия*, София: *ГАЛ-ИКО*.
- Платон (1990), *Парменид* в „Диалози“, Т. 3, София: *Наука и изкуство*.
- Платон (1990), *Софистът* в „Диалози“, Т. 3, София: *Наука и изкуство*.
- Платон (1990), *Теетет* в „Диалози“, Т. 3, София: *Наука и изкуство*.
- Платон (1990), *Филеб* в „Диалози“, Т. 3, София: *Наука и изкуство*.
- Софокъл (2002), *Едип цар*, София: *Издателство Ариадна*.
- Фройд, З. (2013), *5-те случая – Човекът вълк*, София: *Критика и хуманизъм*.

- Φρόйд, Ζ. (1996), *Ψυχολογία на масите и анализ на Аза във „Възжеление и страдание“*, София: *Наука и изкуство*.
- Φρόйд, Ζ. (2013), *Тотем и табу*, София: *Критика и хуманизъм*.

На английски:

- Aulagnier, P. (2001), *The Violence of Interpretation*, Philadelphia: *Brunner-Routledge*.
- Benedict, R. (2005), *Patterns of Culture*, New York: *Houghton Mifflin Company*.
- Bourbaki, N. (2004), *Elements of Mathematics, Theory of sets*, New York: *Springer*.
- Boyers, R. (1972), *The Legacy of German Refugee Intellectuals*, New York: *Schooken*.
- Carol, M. P. (1978), *Levi-Strauss on the Oedipus Myth*, London, Ontario: *University of Western Ontario*.
- Castoriadis, C. & Lasch, C. (1986), *Beating the Retreat into Private Life – an interview of Michael Ignatieff, “The Listener”* – 27 March 1986, p. 20-1.
- Castoriadis, C. (1997), *The Imaginary Institution of Society*, Cambridge: *Polity Press*.
- Castoriadis, C. (2002), *On Plato’s Statesman*, Stanford: *Stanford University Press*.
- Castoriadis, C. (2007), *Figures of the thinkable*, Stanford: *Stanford University Press*.
- Davie, M. (1947), *Refugees in America*, New York: *Harper and Brothers*.
- Groddek, G. (1976), *The Book of the It*, New York: *International University Press*.
- Freud, S. (1962), *Civilization and its discontent*, New York: *W. W. Norton and Company*.
- Goldberg, A. (1984), *Ilya Ehrenburg: revolutionary, novelist, poet, war correspondent, propagandist: the extraordinary epic of a Russian survivor*, Detroit: *University of Michigan*
- Honneth, A., McCarthy, Th., Offe, C. & Wellmer, A. (1997), *Cultural-Political Interventions in the Unfinished Project of Enlightenment*, Massachusetts: *Massachusetts Institute of Technology*.
- Jackson, J., Milne A.-L. & Williams, J. S. (2011), *May 68: Rethinking France’s Last Revolution*, Hampshire: *Palgrave MacMillan*.
- James, C. L. R., Boggs, G. L. & Chaulieu, P. (1974), *Facing Reality*, Detroit: *Bewick Editions*.
- Kardiner, A. (1939), *The Individual and his Society; the Psychodynamics of Primitive Social Organization*, New York: *Columbia University Press*.
- Kellner, D. (1984), *Herbert Marcuse and the Crisis of Marxism*, Oakland: *University of California Press*.
- Khilnani, S. (1983), *Arguing Revolution: The Intellectual Left in Post-War France*, New Haven: *Yale University Press*.
- Kioupiolis, A. (2012), *Freedom after the Critique of Foundations: Marx, Liberalism, Castoriadis and Autonomy*, London: *Palgrave MacMillan*.
- Kritzman, L. D. (2006), *The Columbia History of Twentieth-Century French Thought*, New York: *Columbia University Press*.
- Lévi-Strauss, C. (1983), *The Raw and the Cooked (Mythologies)*, Chicago: *University of Chicago Press*.
- Lévi-Strauss, C. (1991), *Totemism*, London: *Merlin Press*.
- Lukacs, G. (1968), *The Changing Function of Historical Materialism* in “History and Class Consciousness: Studies in Marxist Dialectics”, Cambridge: *The Mit Press*, p. 223-254.
- McLemee, S. (2004), *The Strange Afterlife of Cornelius Castoriadis* in “The Chronicle of Higher Education”, vol. 50, issue 29, p. 14
- Mead, M. (1953), *Cultural Patterns and Technical Change*, Paris: *UNESCO*.
- Mead, M. (2011), *Male and Female*, New York: *Harper Perennial*.
- Murphy, P. (1993), *Romantic Modernism and the Greek Polis* in “Thesis Eleven”, issue 34.
- Popper, K. R. (1963), *Conjectures and Refutations*, London: *Routledge and Keagan Paul*.
- Reisman, D. (1995), *Thornstein Veblen*, New Brunswick: *Transaction Publishers*.
- Robinson, G. (1995), *The Greek Polis and the Democratic Imaginary* in “Thesis Eleven, issue 40.
- Rose, P. I. (2005), *The Dispossessed: Anatomy of Exile*, Amherst: *University of Massachusetts Press*.
- Roudinesco, E. (1990), *Jacques Lacan & Co: A History of Psychoanalysis in France, 1925-1985*, Chicago: *Chicago University Press*.
- Sartre, J.-P. (2004), *Critique of Dialectical Reason*, London: *Verso*.
- Soelch, D. (2011), *Beyond Metaphysics? – A Historiographical Approach to Whitehead’s Speculative Philosophy*, Dusseldorf: *Heinrich Heine University of Dusseldorf*.
- Spinoza, B. (2007), *Theological-Political Treatise*, Cambridge: *Cambridge University Press*.
- Weber, M. K. E. (1978), *Economy and Society*, Los Angeles: *University of California Press*.
- Weil, S. (1962), *Selected Essays 1934-43*, London: *Oxford University Press*.
- Wheatland, Th. (2009), *The Frankfurt School in Exile*, Minneapolis: *University of Minnesota Press*.
- Whyte, W. H. (1956), *The Organization Man*, New York: *Simon & Schuster*.

На гръцки:

- Bianco, L., Domenach, J. M., Dumont, R., Καστοριάδης, Κ., Minces, J. & Moren E. (1984), *Υπάρχει σοσιαλιστικό μοντέλο ανάπτυξης?*, Αθήνα: *Υψίλον*.
- Vega, A., Guillaume, Ph., Καστοριάδη, Κ., Maille, R. κ.α. (2014), *Λαϊκές εξεγέρσεις στην Ανατολική Ευρώπη*, Αθήνα: *Υψίλον*.
- Άγνωστος (1999), *Ο Πλάτων και ο Καστοριάδης* στο «ΤΟ ΒΗΜΑ» - Δευτέρα, 20 Σεπτεμβρίου 1999.
- Άγνωστος (1999), *Τα νήματα μιας πορείας* στο «Ελευθεροτυπία» – 10 Δεκεμβρίου 1999, στ. 6.
- Βέλτσος, Γ. (1977), *Θεσμοί και κρατική ιδεολογική μηχανισμοί* στο «Αυγή» – 30 Ιανουαρίου και 2 Φεβρουαρίου 1977.
- Βέλτσος, Γ. (1989), *Προς τον Κορνήλιο Καστοριάδη*, Αθήνα: *Πλεθρόν*.
- Γεράσης, Γ. (1991), *Η φαντασιακή θέσμιση της κοινωνίας και η νέα διασπορά* στο «Η άρθρωση της εποχής», Αθήνα: Ροές.
- Γιανναράς, Χ. (1997), *Απάντηση σε μια έρευνα* στο «Τομές», τευχ. 8 – Ιανάριο 1977.
- Δεληγιώργη, Α. (1989), *Η φαντασιακή θέσμιση της κοινωνίας του Κ. Καστοριάδη και η χειραφέτηση της μαρξιστικής διαλεκτικής* στο «Λεβιάθαν», τευχ. 4.
- Δεληγιώργη, Α. (1991), *Ο διαμελισμός του λόγου και η νεωτερική σκέψη (Από τον Kant στον Καστοριάδη)*, Θεσσαλονίκη: *Βάνιας*.
- Δεληγιώργη, Α. (1998), *Είναι, ποιείν, λέγειν* στο «ΤΟ ΒΗΜΑ» – Κυριακή, 5 Απριλίου 1998.
- Δεληγιώργη, Α. (1998), *Κ. Καστοριάδης Fait et a Faire (βιβλιοκριτική)* στο «Δευκαλίων» – 1 Ιουνίου 1998.
- Δεσποτόπουλος, Κ (1977), *Η φαντασιακή θέσμιση της κοινωνίας* στο «Τομές», τευχ. 8 – Ιανάριο 1977.

- Δηροβίνης, Β. (1994), *Ν. Πουλαντζάς και Κ. Καστοριάδης. Ένας διάλογος που δεν έγινε* στο «Αντί» – 15 Οκτωβρίου 1994.
- Διζικιρίκης, Γ. (1998), *Η φανταστική θέσμιση της κοινωνίας και η φαντασία στο Περί ψυχής του Αριστοτέλη* στο «Ουτοπία» – Μάιος-Ιούνιος 1998.
- Κ. Σ., *Η σκέψη του Κορνήλιου Καστοριάδη* στο «Γραφειοκρατίες και Επανάσταση».
- Καβουλάκος, Κ. (1995), *Χάιπερμας και Καστοριάδης* στο «Κοινωνία και φύση», τ. 6.
- Καβουλάκος, Κ. (1998), *Κ. Καστοριάδης (1922-1997)*, Αθήνα: *Επιστήμη και κοινωνία*.
- Κανελλόπουλος, Π. (1977), *Νέα Κείμενα Κορν. Καστοριάδη. Το «Ημερολόγιο»* στο «ΤΟ ΒΗΜΑ» – 23 Δεκεμβρίου 1977.
- Καράλης, Β. (1998), *Καστοριάδης, ένας απολογισμός, μια ερμηνεία*, Αθήνα: *Διαβάζω*.
- Καρύτας, Γ. (1998), *Για τον Καστοριάδη και το περιοδικό «Σοσιαλισμός ή βαρβαρότητα» της περιόδου 1952-1956*, Αθήνα: *Αρδην*.
- Καρύτας, Γ. (1998), *Επανάσταση και ολοκληρωτισμός στη σκέψη του Καστοριάδη*, Αθήνα: *Propaganda*.
- Κασιάτης, Γ. (1977), *Κορνήλιος Καστοριάδης* στο «Τομές», τευχ. 8 – Γενάριο 1977.
- Καστοριάδης, Κ. & Κον-Μπεντίτ, Ντ. (1981), *Από την οικολογία στην αυτονομία*, Αθήνα: *Κέδρος*.
- Καστοριάδης, Κ. (1980), *Κοινωνική δημιουργία και πολιτική* στο «Εποπτεία» – Φεβρουάριο 1980.
- Καστοριάδης, Κ. (1980), *Ουγγρική επανάσταση 1956*, Αθήνα: *Υψιλον*.
- Καστοριάδης, Κ. (1982), *Η εξουσία είναι τα τανκς* στο «ΤΟ ΒΗΜΑ» – 6 Γεναρίου 1982.
- Καστοριάδης, Κ. (1982), *Μπροστά στον πόλεμο*, Αθήνα: *Ιταγο*.
- Καστοριάδης, Κ. (1983), *Οι στρατοκράτες στην εξουσία* στο «Αρένα», τευχ. 1 – Οκτώβριος 1983.
- Καστοριάδης, Κ. (1984), *Σκέψεις πάνω στην ανάπτυξη και την ορθολογικότητα*, Αθήνα: *Υψιλον*.
- Καστοριάδης, Κ. (1984), *Το επαναστατικό πρόβλημα σήμερα*, Αθήνα: *Υψιλον*.
- Καστοριάδης, Κ. (1986), *Η γαλική κοινωνία*, Αθήνα: *Υψιλον*.
- Καστοριάδης, Κ. (1991), *Δεν χρειάζεται καμιά θεωρία* στο «Κυριατική Ελευθεροτυπία» – 13 Οκτωβρίου 1991.
- Καστοριάδης, Κ. (1991), *Ο πόλεμος του κόλπου χωρίς φτιασίδια* στο «Καθημερινή» – 10 Φεβρουαρίου 1991.
- Καστοριάδης, Κ. (1994), *Μια κοινωνία που παραταίει* στο «Λεβιάθαν», τευχ. 14.
- Καστοριάδης, Κ. (1994), *Οι μύθοι της παράδοσης μας – διάλεξη στον Τριτοταμο Τήνου (20 Αυγούστου 1994)*, δημοσιεύτηκε στο «Ελευθεροτυπία» – 21 Αυγούστου 1994.
- Καστοριάδης Κ. (1995), *χώροι το ανθρώπου*, Αθήνα: *Υψιλον*.
- Καστοριάδης, Κ. (1997), *Για την αυτονομία και την απελευθέρωση του εγώ* στο «Ελευθεροτυπία» – 12 Σεπτεμβρίου 1997.
- Καστοριάδης, Κ. (1997), *Παγκόσμια δημοκρατική αναγέννηση ή κάποια εφιαλτική ουτοπία* στο «Ελευθεροτυπία» – 30 Δεκεμβρίου 1997.
- Καστοριάδης, Κ. (1998), *Αυτονομία ή ηθική* στο «Εκ των υστέρων», τευχ. 2, Νοέμβριο 1998.
- Καστοριάδης, Κ. (1998), *Η παγκόσμια οικονομία* στο «Ελευθεροτυπία» – 13 Δεκεμβρίου 1998.
- Καστοριάδης, Κ. (1998), *Η «ορθολογικότητα» του καπιταλισμού*, Αθήνα: *Υψιλον*.
- Καστοριάδης, Κ. (1998), *Τι απέγνε το πάθος για την ελευθερία* στο «Ελευθεροτυπία» – 4 Γεναρίου 1998.
- Καστοριάδης, Κ. (1998), *Το ιδιωτικοποιημένο άτομο* στο «Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία» – 15 Φεβρουαρίου 1998.
- Καστοριάδης, Κ. (1999), *η αρχαία Ελληνική δημοκρατία και η σημασία της για μας σήμερα*, Αθήνα: *Υψιλον*.
- Καστοριάδης, Κ. (1999), *Οι ρίζες του μίσους* στο «ΤΟ ΒΗΜΑ» – 24 Γεναρίου 1999.
- Κορνήλιος, Κ. (1999), *Τα Νέα* στο «ΤΟ ΒΗΜΑ» – 10 Αυγούστου 1999.
- Καστοριάδης, Κ. (2000), *Καιρός*, Αθήνα: *Υψιλον*.
- Καστοριάδης, Κ. (2000), *Κανείς δεν θα πάει ποτέ πιο μακριά από τον Αισχύλο* στο «Ελευθεροτυπία» – 25 Σεπτεμβρίου 2000.
- Καστοριάδης, Κ. (2000), *Οι ομιλίες στην Ελλάδα*, Αθήνα: *Υψιλον*.
- Καστοριάδης, Κ. (2000), *Για μια ζωή χωρίς τσέπη* στο «Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία» – 16 Δεκεμβρίου 2001.
- Καστοριάδης, Κ. (2001), *Πλάτων: Ένας Μεγαλοφυής... εχθρός της δημοκρατίας* στο «Ελευθεροτυπία» – 15 Δεκεμβρίου 2001.
- Καστοριάδης, Κ. (2006), *Μια άνοδος συμαντικότητα, Drunken Boat/ Terminal 119*.
- Κή, Κ. (1998), *Ο Καστοριάδης και η ψυχανάλυση* στο «Ουτοπία» – Μάιος-Ιούνιος 1998.
- Λαμπίρη-Διμάκη, Ι. (1996), *Ο πνευματικός μας πολιτισμός*, Αθήνα: *Κέδρος*.
- Λορεντζάτος, Ζ. (1977), *Η φανταστική θέσμιση της κοινωνίας* στο «Τομές», τευχ. 8 – Γενάριο 1977.
- Μαριόλης, Θ. (1998), *Σχετικά με την κριτική του Κ. Καστοριάδη στον μαρξικό νόμο της πρωτικής τάσης*
- Μεταξάς, Γ. Σ. (1983), *Τα προγονικά φαντάσματα του Κ. Καστοριάδη*, Αθήνα: *Γράμματα και τέχνες*.
- Μητρόπουλος, Δ. (1996), *Κ. Καστοριάδης* στο «ΤΟ ΒΗΜΑ» – 16 Ιουνίου 1996.
- Μητροσύλη, Μ. (1998), *Μερικές σκέψεις για την ηθική στο έργο του Καστοριάδη* στο «Εκ των υστέρων» – Νοέμβριος 1998.
- Μπαμπασάκη, Γ.-Ι. (1999), *Χαρτογράφοι του χάος* στο «Η Καθημερινή» – Κυριακή Πάσχα, 11 Απριλίου 1999, στ. 32.
- Μπασάκος, Π. (1989), *Για τον Καστοριάδη* στο «Σχολιαστής», τευχ. 75 – Απριλίου 1989.
- Νικολαΐδου-Κυριανίδου, Β. (1999), *Διχασμένος Πλάτων* στο «ΤΟ ΒΗΜΑ» – Κυριακή, 19 Δεκεμβρίου 1999, στ. 8.
- Νικολαΐδου-Κυριανίδου, Β. (1999), *Sur le «Politique» de Platon (βιβλιοκριτική)* στο «ΤΟ ΒΗΜΑ» – 19 Δεκεμβρίου 1999.
- Νούτσος, Π. (1990), *Η σοσιαλιστική σκέψη στην Ελλάδα από το 1875 ως το 1976*, Αθήνα: *Γνώση*.
- Οικονόμος, Γ. Ν. (1998), *Ο Καστοριάδης και η αυτονομία* στο «Καθημερινή» – 26 Μαγίου 1998.
- Οικονόμος, Γ. Ν. (1999), *Η έννοια της πολιτικής στον Καστοριάδη* στο «Ελευθεροτυπία» – 7 Αυγούστου 1999.
- Οικονόμος, Γ. Ν. (2000), *Αφιέρωμα στον Κορνήλιο Καστοριάδη* στο «Νέα Κοινωνιολογία», τευχ. 31 – Φθινόπωρο 2000, στ. 11.
- Οικονόμος, Γ. Ν. (2000), *Ο Καστοριάδης για τον «Πολιτικό» του Πλάτωνα* στο «Καθημερινή» – 8 Αυγούστου 2000.
- Παγκουρέλης, Β. (1980), *Ο σημερινός πολιτισμός αποσυντίθεται* στο «ΤΟ ΒΗΜΑ» – 5 Νοεμβρίου 1980.
- Πανατζόπουλος, Α. (1998), *Κορνήλιος Καστοριάδης (μια πνευματική βιογραφία)* – συνέντευξη με τον Κ. Καστοριάδη στο «Αυγή» – 4 Γεναρίου 1998.
- Παπαγιαννίδου, Μ. (1998), *Ξαναβρήσκοντας τον κόσμο* στο «ΤΟ ΒΗΜΑ», – Κυριακή, 1 Φεβρουαρίου 1998, στ. 10.
- Παπαγιώργης, Κ. (1980), *Κορνήλιος Καστοριάδης, ένας σοφιστής* στο «Τομές», τευχ. 64-5 – Σεπτέμβριος-Οκτώβριος 1980.
- Παπαδόπουλος, Θ. (1996), *Φιλοσοφία, πολιτική, αυτονομία (βιβλιοκριτική)* στο «Δημοκρατία και φύση», τευχ. 1 – Μάρτιος 1996.
- Παπαδοπούλου, Τ. (1987), *Συνέντευξη με τον Κ. Καστοριάδη* στο «Αντί», τευχ. 355 (11 Σεπτεμβρίου 1987) και 356 (25 Σεπτεμβρίου 1987).
- Παπαδοπούλου, Τ. (1994), *Συνέντευξη με τον Κ. Καστοριάδη* στο «Κυριατική Ελευθεροτυπία» – 20 και 27 Μαρτίου 1994.
- Παπαδοπούλου, Τ. (1999), *Η πολιτική διάσταση της ψυχανάλυσης* στο «Ελευθεροτυπία» – 10 Δεκεμβρίου 1999, στ. 4.
- Παπαδοπούλου, Τ., (2001), *του Κορνήλιου Καστοριάδη «Είμαστε υπεύθυνη για την ιστορία μας»*, Αθήνα: εκδ. *ΠΟΛΙΣ* και Τέτα Παπαδοπούλου.
- Πετρίδη, Λ. (1976), *Ο πύραυλος Καστοριάδης* στο «Πολιτικά θέματα», τευχ. 82 – 7-13 Φεβρουαρίου 1976.
- Προγκίδης, Λ. (1998), *Ο διάλογος είναι η μόνη πηγή του λόγου* στο «Ελευθεροτυπία» – 11 Δεκεμβρίου 1998.
- Ράμφος, Σ. (1985), *Μαρτυρία και γράμμα*, Αθήνα: *Κέδρος*.
- Ροζάνης, Σ. (1998), *Το ρομαντικό υποκείμενο μια προϋπόθεση του φανταστικού στο έργο του Καστοριάδη*, Αθήνα: *Propaganda*.
- Σπαντιδάκης, Κ. (1999), *Τέτλαθι δη καρδίη*, Αθήνα: *Νέα Εστία*.

- Σταμάτιος, Κ. (1977), *Το επαναστατικό πρόβλημα σήμερα (Βιβλιοκριτική)* στο «Τα νέα» – 15 Γενάρη 1977.
- Σταμάτιος, Κ. (1988), *Η σκέψη του Κορνήλιου Καστοριάδη (Μαρξισμός, ψυχανάλυση, ολοκληρωτισμός)* στο «Ταχυδρόμος» – 25 Μαρτίου 1988.
- Στεφανάτος, Γ. (1998), *Αναφορά στον Καστοριάδη: ψυχή, κοινωνία, ιστορία* στο «Ελευθεροτυπία» – 11 Δεκεμβρίου 1998.
- Στίνας, Α. (1977), *Ο Καστοριάδης γέννημα και θρέμμα της επανάστασης* στο «Τομές», τεύχος 8, Γενάρη 1977.
- Τάσης Θ. (Ιανουάριος – Μάρτης 2007), *Σοσιαλισμός ή Βαρβαρότητα: Ο Κορνήλιος Καστοριάδης την περίοδο 1947- 1967, <<Θέσεις>>*, τεύχος 98.
- Τερζάκης, Φ. (1999), *Τα σταυροδρόμια του λαβυρίνθου (βιβλιοκριτική)* στο «Ελευθεροτυπία» – 10 Δεκεμβρίου 1999.
- Τζούλης, Θ. (1992), *Η φανταστική θέσμιση της κοινωνίας* στο «Μελετήματα για την ψυχανάλυση», Αθήνα: Μπαρμπουνάκης.
- Τζούλης, Θ. (1995), *Κ. Καστοριάδης* στο «Νέα Εστία», τευχ. 1633 – 15 Ιουλίου 1995.
- Τσαούση Κ., (1991), *Κριτική των «καταπιεστικών μηχανισμών»* στο «Εθνος» – Πέμπτη, 12 Σεπτεμβρίου 1991, στ. 35.
- Φάις, Μ. (1991), *Τα σταυροδρόμια της μοντέρνας σκέψης* στο «Ελεύθερος τύπος» – 1 Δεκεμβρίου 1991.
- Φωτόπουλος, Τ. (1998), *Ο Καστοριάδης και η δημοκρατική παράδοση* στο «Ελευθεροτυπία» – 3 Γενάρη 1998.
- Χαβούτσας, Γ. (1999), *Δέδουκε μεν α σελλάνα*, Αθήνα: Νέα Εστία.
- Χατζηβασιλείου, Γ. (1991), *Οι λαοί θα βρουν τη λύση* – συνέντευξη με τον Κ. Καστοριάδη στο «Ο Κόσμος» – 23 Αυγούστου 1991.
- Χατζόπουλος, Τ. (1992), *Συνέντευξη με τον Κ. Καστοριάδη* στο «Εντευκτήριο» – 18 Μαρτίου 1992.

Онлайн издания:

На български:

- Касабов, О. (2008), *Изкуство и интелектуален наглед при Кант, Шеллинг и Хегел: някои цитати*, достъпна на: http://liternet.bg/publish20/o_kasabov/izkustvo.htm, последно посещение 22/ 05/ 2016 г.

На английски:

- Ames-Curtis, D. (2005), *Statement of David Ames-Curtis Concerning the Announcement of the PDF Electronic Publication of Cornelius Castoriadis' / Paul Cardan's "Figures of the Thinkable (Including «Passion and Knowledge»)*, available at: <http://www.kaloskaisophos.org/pagesperso-orange.fr/rt/rtdac/rtdactf/rtdactfp&kblogstatement1.html>, last checked on 22/ 05/ 2016.
- Anonymous (2007), *Capacity of One Liberty Ship*, available online: <<http://www.usmm.org/capacity.html>>, last checked on 22/ 05/ 2016.
- Breazeale, D. (2014), *Johann Gottlieb Fichte* in “The Stanford Encyclopedia of Philosophy”, available at: <http://plato.stanford.edu/archives/spr2014/entries/johann-fichte/>, last checked on 22/ 05/ 2016.
- Castoriadis, C. (2003), *A Society Adrift (More Interviews and Discussions on “The Rising Tide of Insignificance”)*, available at: <http://www.notbored.org/ASA.pdf>, last checked on 22/ 05/ 2016
- Castoriadis, C. (2005), *Figures of the Thinkable (Including “Passion and Knowledge”)*, available at: <http://www.notbored.org/FTP.K.pdf>, last checked on 22/ 05/ 2016.
- Castoriadis, C. (2011), *Postscript on Insignificance, Including More Interviews and Discussions on “The Rising Tide of Insignificance”. Followed by Five Dialogues, Four Portraits and Two Book Reviews*, available at: <http://www.notbored.org/PSRTL.pdf>, last checked on 22/ 05/ 2016.
- Castoriadis, C. (2013), *Democracy and Relativism (Discussion with the “MAUSS” Group)*, available at: <http://www.notbored.org/DR.pdf>, last checked on 22/ 05/ 2016.
- Lewis, William, *Louis Althusser* in “The Stanford Encyclopedia of Philosophy” (Spring 2014 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <http://plato.stanford.edu/archives/spr2014/entries/althusser/>, last checked on 22/ 05/ 2016.
- Marx, K. H. (2010), *The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte*, available at: <https://www.marxists.org/archive/marx/works/download/pdf/18th-Brumaire.pdf>, last checked on 22/ 05/ 2016.
- Mead, M. (1935), *Sex and Temperament in Three Primitive Societies*, available at: http://homepage.smc.edu/delpiccolo_guido/Soc1/soc1readings/sex%20and%20temperment_final.pdf, last checked on 22/ 05/ 2016.
- Nissim-Sabat, M. (2003), *The Violence of Interpretation: from Pictogram to Statement (Book Review)*, available at: <http://www.apadivisions.org/division-39/publications/reviews/pictogram.aspx>, last checked on 22/ 05/ 2016.
- Trotsky, L (1932), *History of the Russian Revolution*, available at: <https://www.marxists.org/ebooks/trotsky/history-of-the-russian-revolution/ebook-history-of-the-russian-revolution-v1.pdf>, last checked on 22/ 05/ 2016.

На гръцки:

- Καστοριάδης, Κ. (2006), *Αποκαλύπτοντας τον Πόλεμο του Κόλπου (1991)*, διαθέσιμο στο: <http://www.terminal119.gr/>, τελευταία επίσκεψη στις 23/ 04/ 2015.
- Καστοριάδης, Κ. (2006), *Η επαναστατική δύναμη της οικολογίας* – συνέντευξη με τον Κ. Καστοριάδη (1993), διαθέσιμο στο: <http://www.terminal119.gr/>, τελευταία επίσκεψη στις 23/ 04/ 2015.

Дисертацията е разработена в Софийския Университет „Св. Климент Охридски“. Дисертантът се обучава в докторантска степен по Философия, направление 2.3 Философия (Нова философия – 19 в.) в същия университет. Дисертационният труд е обсъден и насочен за защита на разширено заседание на катедра „История на философията“ на 22.юни.2016 г. Защитата на дисертационния труд ще се състои на 7.ноември.2016 г.